

Pensioenrisicoanalyse

Onderzoek naar de verwachte hoogte van toekomstige pensioeninkomens

Autoriteit Financiële Markten

De AFM bevordert eerlijke en transparante financiële markten. Wij zijn de onafhankelijke gedragstoezichthouder op de markten van sparen, lenen, beleggen en verzekeren. De AFM bevordert zorgvuldige financiële dienstverlening aan consumenten en ziet toe op een eerlijke en efficiënte werking van kapitaalmarkten. Ons streven is het vertrouwen van consumenten en bedrijven in de financiële markten te versterken, ook internationaal. Op deze manier draagt de AFM bij aan de welvaart en de economische reputatie van Nederland.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
<i>Huidige informatieverstrekking</i>	6
<i>De impact van pensioenrisico's</i>	7
<i>Informatie en activering</i>	9
1 Een onzeker pensioen	11
1.1 <i>Gebrek aan inzicht in pensioenrisico's</i>	11
1.2 <i>Data, vergelijking groepen en scenario's</i>	12
1.3 <i>De impact van pensioenrisico's meten met het vervangingspercentage</i>	14
2 Informatie op UPO en op mijnpensioenoverzicht.nl	15
2.1 <i>Jongeren krijgen een te rooskleurig beeld van toekomstig pensioeninkomen</i>	15
2.2 <i>Hogere inkomens hebben lagere vervangingspercentages, ook onder lage inkomens lage vervangingspercentages</i>	18
3 De pensioenrisico's gekwantificeerd	20
3.1 <i>Pensioen blijft achter bij collectieve loonstijging en/of prijsstijging</i>	20
3.2 <i>Pensioen wordt gekort</i>	22
3.3 <i>Opbouwpercentage en franchise bieden niet altijd een goede basis</i>	23
3.4 <i>Positieve individuele loonontwikkeling en onverwachtse terugval in inkomen bij pensionering</i>	23
3.5 <i>Echtscheiding en verevening van ongelijke opgebouwde pensioenaanspraken</i>	24
3.6 <i>Onvolledige AOW-opbouw en lage pensioeninkomens</i>	25
3.7 <i>Grote verschillen pensioenopbouw tussen deelnemers</i>	26
4 Informatie en activering	29
4.1 <i>Maak onzekerheden inzichtelijk</i>	29
4.2 <i>Zorg voor een ijkpunt</i>	30

4.3	<i>Geef deelnemers een handelingsperspectief</i>	31
	Referenties	32
	Bijlage 34	
	<i>Scenario's op basis van CBS gegevens</i>	37
	<i>Analyse - De basis van de regeling: franchise en opbouwpercentages</i>	38
	<i>Vergelijking van groepen</i>	38
	<i>Berekening van de voorbeelden</i>	38

Samenvatting

Door verschillende ontwikkelingen in de economie en in het Nederlandse pensioenstelsel worden prognoses van toekomstige pensioeninkomens op dit moment steeds verder naar beneden bijgesteld. De hoogtes van toekomstige pensioeninkomens blijken onzeker. Pensioenfondsen zijn de afgelopen tijd veel in het nieuws. Dekkingsgraden van veel pensioenfondsen zijn niet op peil, fondsen kunnen aanspraken vaak niet indexeren en zullen in veel gevallen zelfs over moeten gaan tot het korten van de aanspraken en uitkeringen. Over het algemeen blijken de meeste deelnemers echter nog steeds uit te gaan van een pensioeninkomen van 70 tot 80 procent van het laatstverdiende inkomen (AFM, 2011a, 2012a; Alessie, van Rooij, Lusardi, 2011).

Dat pensioeninkomens lager zullen uitvallen is in 2008 al te zien aan de verwachte pensioeninkomens van deelnemers in de oudere leeftijdsgroepen (CBS Statline¹). Berekeningen van de AFM op basis van CBS-cijfers uit dat jaar laten zien dat maar liefst de helft van de 55- tot 65-jarigen op basis van de opgebouwde aanspraken op AOW en aanvullend ouderdomspensioen minder dan 60 procent van het laatstverdiende loon zal ontvangen. Als gevolg van de aanhoudende en groeiende problematiek rondom financiering zijn de opgebouwde aanspraken vandaag de dag nog lager en zullen ze in veel gevallen ook in de nabije toekomst lager worden.

Het Uniform Pensioen Overzicht (UPO) en de website mijnpensioenoverzicht.nl zijn een grote vooruitgang geweest in de communicatie rondom pensioen. Echter, ze helpen deelnemers op dit moment nog niet aan een voldoende realistisch inzicht. Uit dit onderzoek blijkt dat met de gegevens uit 2008 iets meer dan 86 procent van de jongeren (25-40 jaar) op mijnpensioenoverzicht.nl een indicatief pensioeninkomen hoger dan 70 procent van het huidige inkomen zou zien, terwijl de overgrote meerderheid dit niet zal ontvangen. Met andere woorden, de huidige informatieverstrekking geeft een te rooskleurig beeld over de hoogte van het pensioen, geeft geen inzicht in de onzekerheden en zet mensen daarom nog op het verkeerde been.

Risico-informatie staat vandaag de dag hoog op de agenda van de pensioensector² en alle betrokken partijen. Bij de uitwerking van het Pensioenakkoord is communicatie van risico's een belangrijk aandachtspunt. De minister van SZW heeft aangegeven dat er naar nieuwe vormen en methoden van presentatie zal worden gezocht om pensioenvooruitzichten inzichtelijk te maken voor deelnemers³. Ook uit de sector zelf komt dit geluid: "de financiële crisis confronteerde pensioenfondsen met hun materiële kwetsbaarheid. Tegelijkertijd groeide het besef dat de communicatie met deelnemers jarenlang incompleet was. Met name de risico's zijn onvoldoende belicht".⁴ De minister en de pensioensector zijn van plan deelnemers beter te informeren, over de relatieve hoogte van het toekomstige pensioeninkomen na pensionering en over de risico's⁵. Het

¹ <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71763ned&D1=a&D2=1-2&D3=1-5&D4=0&D5=0-2&D6=I&VW=T>

² http://www.pensioenfederatie.nl/Document/Standpunten/Standpunt_PF_inzake_pensioenakkoord.pdf

³ Brief van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid H.J.G. Kamp, 10 juni 2011. Naar aanleiding van overleg van het kabinet met de sociale partners. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2011/06/10/kamerbrief-overleg-met-sichting-van-de-arbeid-omtrent-pensioenakkoord.html>

⁴ Beleidsagenda 2010-2014 Pensioenfederatie

⁵ Brief van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid H.J.G. Kamp, 16 februari 2012. Procedure en planning hoofdlijnennotitie ftk.; Nieuwsbrief Pensioenregister, augustus 2011 nr.2.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is met een uitgebreid onderzoek naar pensioencommunicatie gestart in samenwerking met betrokkenen uit de sector.

In deze studie laten we, op basis van cijfers van onder andere het CBS en DNB over opgebouwde pensioenaanspraken, zien welke omstandigheden grote impact hebben op de pensioenopbouw. We gebruiken cijfers uit 2008. Recentere cijfers over individuele opgebouwde pensioenaanspraken zijn niet beschikbaar. Dit impliceert, zoals hierboven ook al gezegd, dat we in dit rapport een positiever beeld van de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens geven, dan op dit moment (begin 2012) wordt voorzien. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat ook de komende jaren de verwachte pensioeninkomens van veel deelnemers verder naar beneden zullen worden bijgesteld. De boodschap van dit rapport, dat bepaalde groepen deelnemers extra risico lopen op een teleurstellend laag pensioen, herbevestigt de wenselijkheid om te onderzoeken op welke wijze risico's inzichtelijker kunnen worden voor deelnemers dan nu het geval is. Het onderstreept opnieuw de urgentie om informatieverstrekking over pensioenen te verbeteren. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met de menselijke psyche, die met enkel en alleen informatie over risico's niet uit de voeten kan (zie hoofdstuk 4).

Huidige informatieverstrekking

Het UPO en mijnpensioenoverzicht.nl zijn voor deelnemers belangrijke en waardevolle bronnen van informatie. De AFM ziet verdere potentie in mijnpensioenoverzicht.nl (zie ook AFM rapport Een volgende stap naar meer pensioeninzicht: pensioeninformatie actief gebruiken⁶). Deelnemers kunnen hier onder andere een indicatie vinden van het toekomstige pensioeninkomen. Op basis hiervan zouden de verwachtingen over de hoogte van het pensioeninkomen vooral voor de jongeren onrealistisch kunnen zijn. De indicatie geeft op dit moment namelijk geen inzicht in de onzekerheden rondom de hoogte van het pensioen.

Op dit moment wordt een indicatie van het toekomstige pensioeninkomen op het UPO en mijnpensioenoverzicht.nl berekend uitgaande van 0 procent loonstijging (collectief en individueel), 0 procent prijsinflatie en 0 procent indexatie. Dit terwijl onvolledige of zelfs volledig achterwege blijvende indexatie, inflatie en stijgende inkomens meer regel dan uitzondering zijn. Zoals hierboven al gezegd zet de huidige informatieverstrekking met deze aannames vooral relatief jonge mensen nog op het verkeerde been. Naarmate een deelnemer ouder wordt en dichterbij de pensioenleeftijd komt, is de indicatie accurater.

De gevolgen van het pensioenrisico door echtscheiding zijn voor veel gescheiden deelnemers niet zichtbaar op mijnpensioenoverzicht.nl. Ook zal het voor veel deelnemers moeilijk zijn om in te schatten hoe goed ze ervoor staan met de tot dan toe opgebouwde pensioenaanspraken. Een onvolledige AOW-uitkering en een minimale regeling kunnen grote impact hebben op het toekomstige pensioeninkomen. Er zijn nog geen goede vergelijkingsmogelijkheden en benchmarks beschikbaar waarmee mensen inzicht kunnen krijgen in hun toekomstige pensioensituatie in vergelijking met die van anderen.

⁶ <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-actueel/rapporten/2012/meer-pensioeninzicht-door-een-loket.aspx>

De impact van pensioenrisico's

Hoe groot is de impact van verschillende pensioenrisico's? De focus van dit onderzoek ligt op werkende deelnemers en hun inkomensachteruitgang in de overgang van werk naar ouderdomspensioen. We maken waar mogelijk de impact van verschillende pensioenrisico's zichtbaar aan de hand van vervangingspercentages. Het vervangingspercentage is het brutopensioeninkomen – op basis van AOW en aanvullend ouderdomspensioen dat is opgebouwd via de werkgever – uitgedrukt als percentage van het brutoloon op de dag vóór reglementaire pensionering. Het vervangingspercentage geeft een indicatie van de mate waarin iemand met een inkomensachteruitgang te maken krijgen in de overgang van werk naar pensionering. Een andere manier waarop we de impact van pensioenrisico's laten zien, is door de huidige verwachte hoogtes van pensioeninkomens van groepen met verschillende kenmerken met elkaar te vergelijken.

We houden in de berekeningen geen rekening met de huidige verschillen tussen de belastingtarieven voor mensen jonger respectievelijk ouder dan 65 jaar. De vervangingspercentages op basis van nettoinkomens zullen hoger zijn dan op basis van de brutoinkomens⁷. We gaan in dit rapport niet in op veranderingen in het uitgavenpatroon bij pensionering of de mogelijkheid of omstandigheid van langer doorwerken. Ook gaan we niet in op het pensioenrisico van korten vóór of tijdens pensionering. De risicogroep zelfstandigen en de groep werkenden die niet in de tweede pijler pensioen op kunnen bouwen (witte vlek), blijven eveneens buiten de reikwijdte van het rapport. Kortom, de pensioenrisico's die wij in dit rapport kwantificeren zijn belangrijke en urgente risico's, maar de lijst is nog langer dan getoond.

Pensioen blijft achter bij collectieve loonstijging en/ of bij prijsstijging

Vanuit het perspectief van de deelnemer aan een pensioenregeling is de voorwaardelijke indexatie (toeslagverlening) een belangrijk risico. De financiële crisis, die tot op de dag van vandaag voortduurt, heeft pensioenfondsen hard geraakt en gedwongen om indexatie van de opgebouwde pensioenaanspraken te beperken, volledig achterwege te laten, of – als uiterste redmiddel – zelfs aanspraken en rechten te verlagen (korten). Of loonstijging of prijsinflatie de bepalende factor is voor het achterblijven van pensioenafspraken hangt af van de hoogte van de indexatie, de hoogte van de loonstijging en de hoogte van de prijsinflatie. Als de indexatie hoger is dan de prijsinflatie, maar lager dan de loonstijging dan ontstaat welvaartverlies: het pensioen blijft achter bij het loon. Als de indexatie ook lager is de prijsinflatie ontstaat ook waardeverlies: het pensioen blijft achter bij het loon, maar wordt ook minder waard (in euros van nu).

Tussen 2006 en 2009 was de gemiddelde jaarlijkse collectieve loonstijging 1,9 procent en de indexatie gemiddeld 1,4 procent. Als we dit scenario doorrekenen voor de komende jaren, kan de jongere leeftijdsgroep van 25 tot 40 jaar gemiddeld ongeveer 8 procentpunt vervangingspercentage minder ontvangen dan nu blijkt uit mijnpensioenoverzicht.nl. Er is sprake van welvaartsverlies. In 2010 is de indexatie opnieuw sterk achtergebleven bij de collectieve loonstijging (DNB, 2010) en dat geldt eveneens voor 2011. De komende jaren zal gebrek aan indexatie – gezien de aanhoudende

7

economische tegenspoed – ook nog ongunstig kunnen uitpakken. Op moment van schrijven voorziet DNB dat 103 pensioenfondsen per 2013 zullen moeten korten⁸.

Het pensioen kan door beperkte of achterwege blijvende indexatie, behalve achterblijven bij de collectieve loonstijging, ook achterblijven bij de prijsontwikkeling en waardeverlies tot gevolg hebben. Als de indexatie 1 procentpunt lager is dan de prijsinflatie kan de koopkracht al flink achteruitgaan. De leeftijdsgroep van 25 tot 40 jaar met een modaal inkomen ziet nu gemiddeld een indicatief pensioeninkomen van €26.000 op mijnpensioenoverzicht.nl staan, maar bij 1%-punt lagere indexatie zal dit bij pensionering in reële termen ongeveer €19.000 waard zijn. De kans dat de prijsinflatie de komende jaren stijgt is reëel. Ook gepensioneerden kunnen koopkracht verliezen als pensioenen niet volledig worden geïndexeerd.

Niet altijd goede basis pensioenregeling

De basis van de meest voorkomende pensioenregeling (de uitkeringsregeling) wordt gevormd door de franchise en het opbouwpercentage. Hoe beter de basis (lage franchise en hoog opbouwpercentage), des te hoger de kans op een beter de pensioeninkomens. In onze analyse op basis van pensioenregelingen bij pensioenfondsen biedt de maximale regeling maar liefst 21 procentpunten vervangingspercentage meer dan de meest ongunstige combinatie van franchise en opbouwpercentage. We hebben in dit rapport groepen regelingen op basis van gemiddelden met elkaar vergeleken, in werkelijkheid zullen verschillen tussen regelingen daarom nog groter zijn. Bovendien hebben we nu alleen regelingen van pensioenfondsen met elkaar vergeleken. Als ook verzekerde regelingen in deze analyse zouden worden meegenomen, verwachten we nog grotere spreiding door de soms magere regelingen bij pensioenverzekeraars (zie ook AFM, 2010).

Positieve individuele loonontwikkeling en onverwachte terugval in inkomen bij pensionering

Mensen maken doorgaans bovenop collectieve loonsverhogingen een positieve individuele loonontwikkeling door, met implicaties voor de pensioenopbouw. Deelnemers doorlopen salarisschalen en stappen soms over naar hogere functies en daarbij behorende hogere schalen. Ze bouwen in euro's meer pensioen op, maar krijgen - uitgaande van een middelloonregeling - bij pensionering met een sterkere daling van het inkomen te maken ten opzichte van het laatstverdiende loon. Als iemand in de leeftijdsgroep van 25 tot 30 jaar een steile loonontwikkeling⁹ doormaakt, kan dit betekenen dat zijn vervangingspercentage bijna 17 procentpunt lager zal zijn dan nu blijkt uit mijnpensioenoverzicht.nl.

Echtscheiding en verevening van ongelijke opgebouwde pensioenaanspraken

Echtscheiding heeft in de regel een grotere impact op toekomstige pensioeninkomens (ouderdomspensioen) naarmate het verschil in inkomen en daarmee in opgebouwde pensioenaanspraken tussen partners groter is. De pensioenaanspraken die zijn opgebouwd in de periode van het huwelijk worden gelijk verdeeld tussen de partners, tenzij zij dit op eigen initiatief anders vastleggen. Pensioenfondsen kunnen zelf beslissen of ze de gevolgen van echtscheiding wel of niet zichtbaar maken op het UPO en op mijnpensioenoverzicht.nl. Veel pensioenfondsen verwerken nu geen informatie over de gevolgen van scheiding. Veel gescheiden deelnemers

⁸ <http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archief/persberichten-2012/dnb268384.jsp>

⁹ Bij een steile loonstijging gaan we uit van een toename van jaarlijks 5 procent gedurende de eerste tien jaar, 2 procent de tweede tien jaar, 0 procent de derde en vierde 10 jaar van het werkende leven

anticiperen hierdoor nog op een te hoog of te laag pensioeninkomen¹⁰. Om een idee te krijgen van de ongelijkheid in opgebouwde aanspraken kijken we naar de verschillen in verwachte pensioeninkomens tussen werkende mannen en werkende vrouwen in de leeftijdsgroep 40 tot 55 jaar. Er blijkt bruto per jaar gemiddeld een verschil van €10.000 in de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens te bestaan: vrouwen verwachten op basis van de opgebouwde aanspraken gemiddeld €21.000 bruto per jaar op, en mannen €31.000. Voor huishoudens met een werkende en niet-werkende partner zal echtscheiding en verevening van de opgebouwde pensioenaanspraken van de werkende partner nog ingrijpender gevolgen hebben. Mannen zullen doorgaans te hoge pensioeninkomens verwachten en vrouwen te lage.

Onvolledige AOW-opbouw en lage pensioeninkomens

Bij onvolledige AOW-opbouw, door tijdelijk verblijf in het buitenland in de leeftijdsperiode van 15 tot 65 jaar, worden vooral mensen in de lagere inkomensgroepen geraakt. Denk bijvoorbeeld aan allochtonen die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen. We vergelijken de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens van deelnemers met volledige en onvolledige AOW-opbouw. De cijfers laten zien dat 1e generatie niet-Westerse allochtonen in de inkomensgroep €15.000 tot €30.000, gemiddeld maar liefst 12 procentpunt vervangingspercentage minder verwachten te ontvangen dan autochtonen in dezelfde inkomensgroep.

Grote verschillen in pensioenopbouw tussen deelnemers

Deelnemers kunnen met één of meer van bovengenoemde pensioenrisico's te maken krijgen. De verschillen tussen deelnemers kunnen substantieel zijn, zonder dat mensen zich hier bewust van zijn. Met voorbeelden laten we in dit rapport zien wat de impact van verschillende pensioenrisico's tegelijkertijd kan zijn. Vanwege deze verschillen is goede informatie toegespitst op het individu van groot belang. Informatie zou mensen ook in staat kunnen stellen om de hoogte van de opgebouwde pensioenaanspraken te beoordelen als voldoende of onvoldoende. Het introduceren van een benchmark, bijvoorbeeld op basis van gemiddelde opgebouwde pensioenaanspraken van anderen in dezelfde leeftijd en met hetzelfde inkomen, kan mensen activeren om aanvullende maatregelen te nemen (Cialdini, 2008).

Informatie en activering

Met deze studie laten we zien dat verschillende pensioenrisico's een grote impact kunnen hebben op toekomstige pensioeninkomens. De hoogte van opgebouwde pensioenaanspraken en verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens zal tussen deelnemers in grote mate verschillen. Over het algemeen zijn de verwachtingen van de meeste mensen nog altijd hoog, en lijken mensen doorgaans geen rekening te houden met de onzekerheden. Vooral de relatief jongere deelnemers krijgen met de huidige informatieverstrekking een te rooskleurig beeld. De kwaliteit van een pensioenregeling – in termen van franchise, opbouwpercentage, indexatie en kosten – heeft invloed op de hoogte van een pensioeninkomen en zou daarom beter inzichtelijk moeten worden gemaakt voor zowel werkgevers als werknemers.

Maak onzekerheden inzichtelijk

Informatieverstrekking zou inzichtelijk moeten maken wat er gebeurt met de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens als het economisch tegenzit en wat de gevolgen kunnen zijn van

¹⁰ Stichting Pensioenregister is van plan om verevening op mijnpensioenoverzicht.nl te tonen (Nieuwsbrief Augustus 2011 nr. 2).

bepaalde levensgebeurtenissen. Informatieverstrekking moet deelnemers de mogelijkheid geven om gebruik te maken van een ijkpunt en ze een handelingsperspectief bieden. Uitgebreid deelnemersonderzoek moet uitwijzen op welke manier risico-informatie het beste aan deelnemers kan worden gepresenteerd. Zonder verdere maatregelen zal slechts een kleine groep deelnemers van risico-informatie gebruik maken. We zullen daarom ook moeten onderzoeken hoe deelnemers die een groot risico lopen kunnen worden geactiveerd.

Geef deelnemers een handelingsperspectief

Risico-informatie is niet effectief zonder handelingsperspectief. Als deelnemers inzicht krijgen in de risico's die gepaard gaan met pensioenopbouw, kan het effect hiervan averechts zijn. Namelijk dat deelnemers pensioenplanning de rug toekeren. Gedragseconomisch onderzoek suggereert dat risico-informatie wel effectief kan zijn, als mensen weten welke maatregelen ze kunnen treffen om de financiële situatie op de oude dag te verbeteren en een stappenplan vastleggen (Aarts, 2009). In de pensioencommunicatie is met inzichten uit de gedragseconomie nog veel winst te behalen. AFM is van plan hier in haar werk in de nabije toekomst meer aandacht aan te besteden, zo mogelijk in samenwerking met de pensioensector.

1 Een onzeker pensioen

1.1 Gebrek aan inzicht in pensioenrisico's

Een eerder AFM-onderzoek (AFM, 2010) heeft de zogenaamde 'verwachtingskloof' onderzocht: mensen hebben hun verwachtingen over de hoogte van hun pensioeninkomen nauwelijks aangepast aan veranderingen in het stelsel of aan persoonlijke omstandigheden. DNB heeft de verwachtingen van deelnemers op een andere manier ook getoetst en komt tot dezelfde conclusie (Alessie, van Rooij, Lusardi, 2011). De meest recente AFM-monitor heeft inmiddels laten zien dat de verwachtingen wel iets naar beneden zijn bijgesteld, maar in het najaar van 2011 verwacht nog steeds de meerderheid ten minste 70 procent van het laatstverdiende brutoloon te ontvangen (AFM, 2012a). Het UPO en de website mijnpensioenoverzicht.nl hebben een grote vooruitgang betekend in de communicatie met deelnemers, maar het toekomstige pensioeninkomen dat er getoond staat, kan deelnemers op het verkeerde been zetten. De meeste jongere deelnemers vinden daar een bedrag hoger dan 70 procent van het huidige inkomen, terwijl dit voor de overgrote meerderheid niet te verwachten is.

Pensioenrisico's en het communiceren over deze risico's wordt een steeds belangrijker onderwerp van discussie nu de financieringsproblematiek van de pensioenen aanhoudt. De rente is nog altijd laag. De voortdurende financiële crisis heeft tegenvallende beleggingsresultaten tot gevolg. De vergrijzing en de gestegen levensverwachting drukken zwaar op de balans van de pensioenfondsen. Verdere premieverhogingen voor werkgevers en werknemers worden niet langer als acceptabel sturingsmechanisme gezien (Commissie Goudswaard, 2010). Uitvoering van het Pensioenakkoord zal de risico's die er al waren explicieter maken. Een langere levensverwachting zal in de toekomst gepaard gaan met een hogere pensioenleeftijd. Opgebouwde pensioenaanspraken werden in de meeste pensioenregelingen al voorwaardelijk geïndexeerd, en bij invoering van het Pensioenakkoord zullen de pensioenaanspraken meer systematisch meebewegen met de beleggingsresultaten. De verschillende ontwikkelingen in de pensioensector zullen de onzekerheden rondom de hoogte van toekomstige pensioeninkomens zichtbaarder maken.

We weten dat mensen nog steeds te hoge verwachtingen koesteren, en we kunnen aantonen dat ze in veel gevallen minder zullen ontvangen dan ze nu denken. Maar welke impact kunnen de pensioenrisico's daadwerkelijk hebben voor individuen, en welke groepen lopen een groot risico? In dit rapport kwantificeren we de mogelijke negatieve consequenties¹¹ van een aantal belangrijke pensioenrisico's op basis van de opgebouwde aanspraken zoals die bekend zijn bij onder andere het CBS en bij DNB. We kijken naar de pensioenopbouw in de eerste en tweede pijler. De nadruk ligt op werkende deelnemers aan middelloonregelingen, de meest voorkomende regelingen in Nederland.

De **centrale vraag** van dit onderzoek is:

Hoe groot is de impact van verschillende pensioenrisico's op toekomstige pensioeninkomens?

Centrale vraag: hoe groot is de impact van verschillende pensioenrisico's op toekomstige pensioeninkomens.

¹¹ Als we het hebben over een pensioenrisico focussen we ons in deze studie op de mogelijk negatieve impact van een gebeurtenis, en niet op de mogelijkheid van een meevaller.

Om op deze vraag antwoord te kunnen geven, kijken we eerst naar de huidige manier van informatieverstrekking en de manier waarop nu een indicatief pensioeninkomen voor een deelnemer met een middelloonregeling wordt berekend. Daarna berekenen we de impact van verschillende risico's die aan de pensioenregeling verbonden zijn: het achterwege blijven van indexatie en het optreden van inflatie, en we laten zien dat de hoogtes van franchises en opbouwpercentages cruciaal zijn voor een goede pensioenopbouw. Vervolgens berekenen we wat de gemiddelde impact is van verschillende individuele risico's: onverwachte terugval in inkomen bij pensionering ten opzichte van het laatstverdiende loon door positieve individuele loonontwikkeling, onvolledige AOW-opbouw en de gevolgen van echtscheiding. Ten slotte berekenen we voor drie fictieve personen hoe uiteenlopend de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens kunnen zijn bij verschillende regelingen en verschillende persoonlijke omstandigheden.

1.2 Data, vergelijking groepen en scenario's

In ons eerste rapport over de verwachtingskloof (AFM, 2010) hebben we pensioenrisico's berekend op basis van modellen. In dit rapport rekenen we verder met data van het CBS en van DNB, en geven we inzicht in de daadwerkelijke opgebouwde aanspraken en in de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens. Het rapport geeft een gedifferentieerd beeld van de verschillen tussen groepen deelnemers qua leeftijd, inkomen en geslacht.

De kwantitatieve analyses zijn uitgevoerd op basis van data op deelnemerniveau van het CBS en op regelingniveau van DNB. De analyses zijn gebaseerd op cijfers uit 2008; dit zijn de meest recente beschikbare data van persoonlijke opgebouwde pensioenaanspraken¹². Dit impliceert dat we in dit rapport een positiever beeld van de verwachte pensioeninkomens geven, dan op dit moment geadmistreerd zal zijn. De economische tegenspoed heeft ook de afgelopen jaren negatieve impact gehad op de verwachte hoogtes van de toekomstige pensioeninkomens. Deze ontwikkeling is in dit rapport niet meegenomen, maar maakt de boodschap van het rapport des te urgenter.

De nadruk ligt op werkende deelnemers die pensioen opbouwen in zowel de eerste (AOW) als de tweede pijler (aanvullend pensioen via de werkgever). Pensioenopbouw van zelfstandigen of van anderen die buiten de tweede pijler pensioen opbouwen, valt buiten de reikwijdte van deze studie. Dit betekent dat we met dit rapport niet alle pensioenrisico's in het vizier hebben¹³.

Van het CBS hebben we data van de verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens per individu in de eerste en tweede pijler¹⁴. Per individu zijn de opgebouwde aanspraken bij verschillende pensioenfondsen bij elkaar opgeteld (zie Bijlage voor een uitgebreidere beschrijving van data en methoden). De verwachte hoogte van het pensioeninkomen op 65-jarige leeftijd berekent het CBS door uit te gaan van gelijkblijvende omstandigheden¹⁵ en opbouw in de tweede pijler door middel van

¹² <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71763ned&D1=a&D2=1-2&D3=1-5&D4=0&D5=0-2&D6=l&VW=T>

¹³ Voor meer informatie over de zorgwekkende pensioenopbouw van de zelfstandigen verwijzen we naar rapporten van de SER (SER, 2010) en *Wijzer in geldzaken* (2012). Het CBS heeft begin 2012 een rapport gepubliceerd over de omvang van de witte vlek <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/F46BA391-B115-4909-8393-369B5706097E/0/2012x4205pub.pdf>.

¹⁴ Er geen CBS data beschikbaar over de pensioenopbouw van zelfstandigen (in de derde pijler).

¹⁵ Geen loonstijging, prijsinflatie, indexatie.

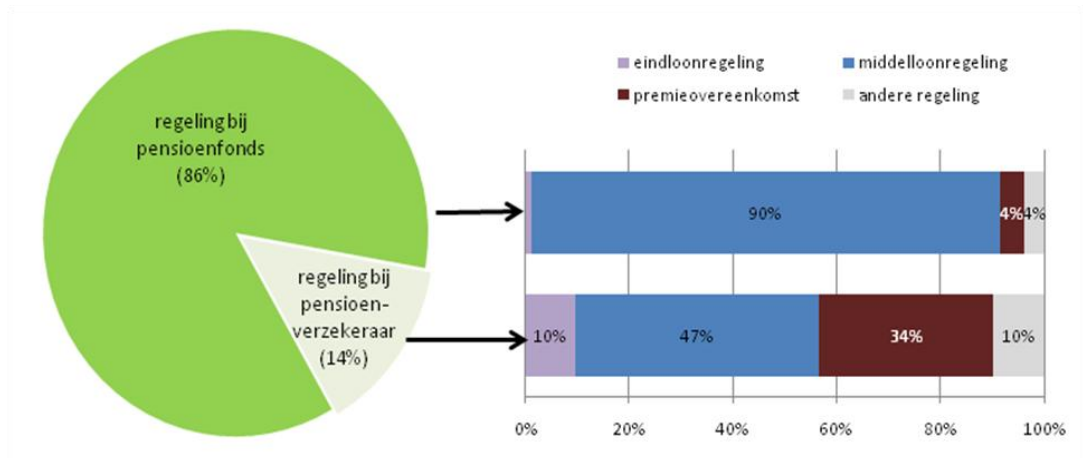
Berekening van het CBS van verwachte pensioeninkomens komt overeen met berekenwijze UPO en mijnpensioen-overzicht.nl

een middelloonregeling¹⁶. De aannames van het CBS in de berekening van de verwachte toekomstige pensioeninkomens komen grotendeels¹⁷ overeen met de aannames van pensioenfondsen bij de berekening van de indicatiebedragen die vermeld staan op het Uniform Pensioen Overzicht (UPO) en op mijnpensioenoverzicht.nl. We presenteren daarom in dit rapport de door het CBS berekende toekomstige pensioeninkomens als de toekomstige pensioeninkomens zoals ze direct na 2008 op mijnpensioenoverzicht.nl zouden hebben gestaan. De UPO's van verschillende pensioenregelingen voor individuele deelnemers worden immers bij elkaar opgeteld getoond op mijnpensioenoverzicht.nl.

Op basis van de CBS-gegevens hebben we groepen deelnemers met elkaar vergeleken en scenario's doorgerekend (zie ook de bijlage). De scenario's die wij berekenen gaan uit van werknemers met een middelloonregeling, een gemiddelde franchise (€11.600) en een gemiddeld opbouwpercentage (2,05 procent) in 2008. Dit betekent dat de resultaten minder variatie tonen dan in werkelijkheid het geval zal zijn (op basis van type regeling, opbouwpercentage en franchise).

Van DNB hebben we data op regelingniveau. Zesentachtig procent van de deelnemers bouwt pensioen op bij een pensioenfonds (zie figuur 1). Dat deden ze in 2008 in 994 pensioenregelingen. Met de DNB-data is inzicht verkregen in daadwerkelijke indexatie, franchises en opbouwpercentages van verschillende middelloonregelingen (zie ook bijlage).

Figuur 1 Pensioenfondsen en –verzekeraars en de meest voorkomende regelingen (2009¹⁸)

¹⁶ Dit is de meest voorkomende regeling, 85% heeft een middelloonregeling zie figuur 1.

¹⁷ Zie bijlage vooreen meer gedetailleerde verantwoording van de methoden.

¹⁸ De cijfers zijn uit 2009 in plaats van 2008. De reden is dat DNB geen cijfers heeft uit 2008 over verschillende typen rechtstreeks verzekerde regelingen.

1.3 De impact van pensioenrisico's meten met het vervangingspercentage

Het vervangingspercentage is de hoogte van het verwachte brutopensioeninkomen op basis van AOW en ouderdompensioen opgebouwd via de werkgever als percentage van het brutoloon op de laatste dag van werken

Om de impact van een pensioenrisico te bepalen, nemen we in veel analyses het 'vervangingspercentage' als maat. Dit is de hoogte van het verwachte brutopensioeninkomen op basis van AOW en het ouderdompensioen opgebouwd via de werkgever als percentage van het brutoloon op de laatste dag werken. Hoe lager het vervangingspercentage, hoe groter de inkomensachteruitgang, en des te meer het te verwachten is dat mensen stappen zullen willen ondernemen in de financiële levensloopplanning. Een percentage lager dan 70 procent is vaak lager dan verwacht: verschillende studies lieten immers zien dat de meeste mensen nog steeds uitgaan van 70 procent van het laatstverdiende loon (AFM, 2010, AFM, 2012a, Alessie, van Rooij, Lusardi, 2011).

Behalve naar het vervangingspercentage, kijken we ook naar de verschillen in verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens tussen groepen met verschillende kenmerken. Om de gevolgen van verevening bij echtscheiding inzichtelijk te maken, laten we bijvoorbeeld de hoogte van de verwachte pensioeninkomens zien van mannen ten opzichte van vrouwen. De impact van onvolledige AOW-opbouw laten we zien door de gemiddelde hoogte van verwachte pensioeninkomens van 1^e generatie allochtonen te vergelijken met die van autochtonen.

De gevolgen van een laag vervangingspercentage zijn afhankelijk van factoren als de hoogte van het inkomen en het bestedingspatroon. Iemand met een hoger inkomen kan – afhankelijk van het bestedingspatroon – doorgaans makkelijker een inkomensdaling opvangen dan iemand met een lager inkomen. Gepensioneerden hebben vaak een ander bestedingspatroon dan werkenden: eventuele kinderen zijn de deur uit, sommigen hoeven het dure pak voor het werk niet meer aan te schaffen, anderen hebben een koopwoning waarvan de hypotheek (grotendeels) is afgelost. Bovendien betalen AOW-gerechtigden minder belasting. Kortom, in veel gevallen kunnen gepensioneerden wel met minder rondkomen. Hierbij moet ook worden opgemerkt dat het huidige bestedingspatroon van ouderen niet geprojecteerd kan worden op toekomstige generaties. Zo is het effect van de aflossingsvrije hypotheek op het bestedingspatroon van de gepensioneerden nog niet zichtbaar¹⁹. Deze factoren zijn belangrijk, maar worden in deze studie nu verder buiten beschouwing gelaten.

Verder kijken we niet naar wat mensen hebben opgebouwd door vrijwillig zelfstandig te sparen. Het vervangingspercentage laat de inkomensachteruitgang bij pensionering zien op basis van eerste en tweede pijler pensioen en geeft daarmee een grove inschatting van de financiële aanpassing die mensen moeten maken bij de stap naar pensionering op basis van eerste en tweede pijler.

¹⁹ Hier moet wel worden opgemerkt dat de trend was dat jongere cohorten steeds vroeger een hoge hypotheekschuld aangaan en minder aflossen.

2 Informatie op UPO en op mijnpensioenoverzicht.nl

Deelnemers krijgen informatie over de door hen opgebouwde pensioenaanspraken op het UPO en sinds begin 2011 op mijnpensioenoverzicht.nl. De aanspraken zijn onder andere weergegeven als het verwachte brutotoinkomen per jaar in euro in nominale termen.

De uitgangspunten bij de berekening van het toekomstige pensioeninkomen op het UPO voor een middelloonregeling zijn:

- 0 procent loonstijging (collectief en individueel)
- 0 procent prijsinflatie
- 0 procent indexatie

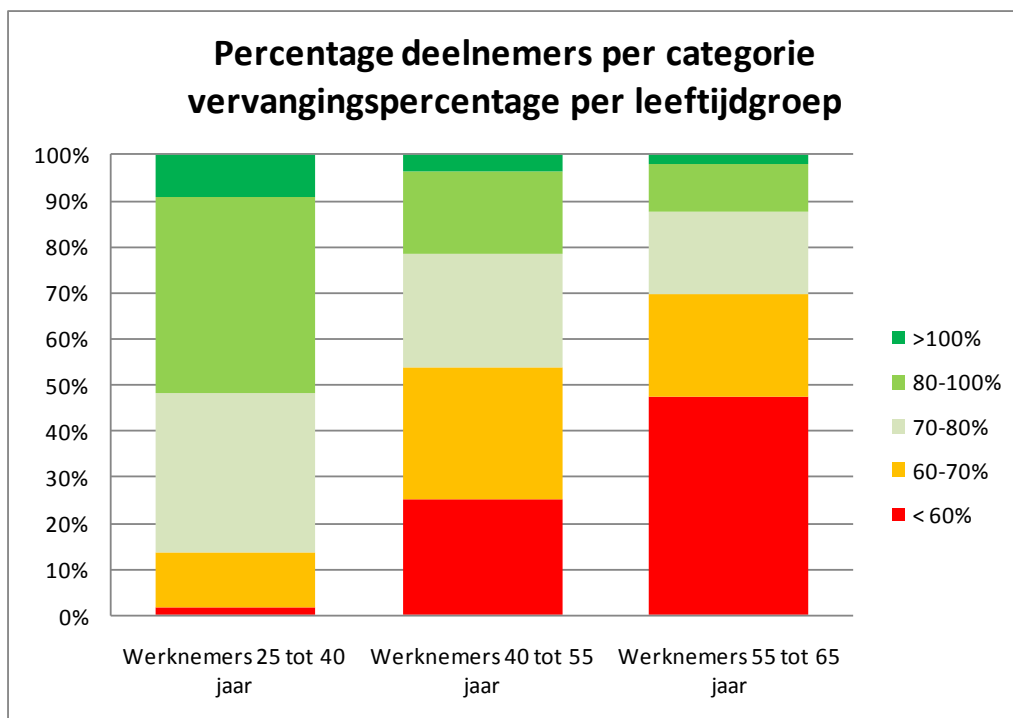
Het CBS gebruikt dezelfde uitgangspunten in de berekening van verwachte pensioeninkomens en geeft dus grofweg een impressie van het bedrag dat mensen op mijnpensioenoverzicht.nl te zien zouden hebben gekregen op basis van het jaar 2008, als het in die tijd zou hebben bestaan. Op basis van de CBS-gegevens over de verwachte hoogte van het toekomstige brutopensioeninkomen uit de eerste en tweede pijler (AOW en ouderdomspensioen opgebouwd via de werkgever) in nominale termen berekenen we vervangingspercentages voor verschillende leeftijds- en inkomensgroepen.

2.1 Jongeren krijgen een te rooskleurig beeld van toekomstig pensioeninkomen

Figuur 2 toont in termen van vervangingspercentages²⁰ hoe werkende deelnemers na 2008 geïnformeerd werden over de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen en onderscheidt verschillende leeftijdsgroepen. Het valt op dat de overgrote meerderheid van de jongste groep deelnemers (25 tot 40 jaar) op basis van mijnpensioenoverzicht.nl nog een hoog pensioeninkomen mag verwachten, terwijl de oudste groep ten opzichte van het huidige inkomen op een minder hoog pensioeninkomen zal anticiperen. De reden dat de jongste groep nog een optimistisch beeld krijgt, is enerzijds het gevolg van de manier van berekenen van het verwachte pensioeninkomen en anderzijds dat jongeren nog weinig te maken hebben gehad met verschillende pensioenrisico's, met verschillende gebeurtenissen die een negatieve impact hebben op de verwachte pensioeninkomens. De gevolgen van verschillende pensioenrisico's zijn voor de oudste groep (55 tot 65 jaar) al zichtbaar geworden: zij vinden vaker lagere brutopensioeninkomens ten opzichte van hun actuele inkomen uit werk.²¹ Hieruit volgt dat jongeren geen realistisch beeld krijgen van het toekomstige pensioeninkomen. Naarmate een deelnemer dichterbij de pensioenleeftijd komt, is de indicatie van het verwachte pensioeninkomen op mijnpensioenoverzicht.nl nauwkeuriger.

²⁰ Vervangingspercentages zijn berekend op basis van de CBS data over opgebouwde pensioenaanspraken in 2008 en betreffen AOW en pensioen opgebouwd via de werkgever.

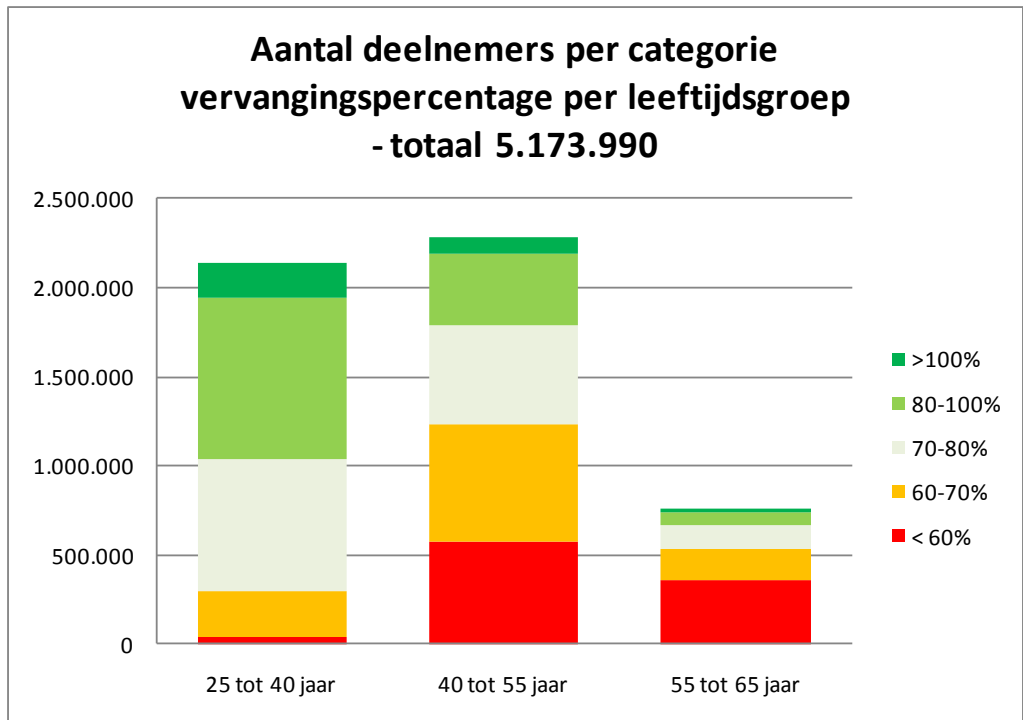
²¹ Aanspraken op vroegpensioen zijn niet in de CBS berekeningen meegenomen. Gemiddeld zal de groep 55- tot 65-jarigen er in 2008 dus beter voor staan dan hier is weergegeven.

Figuur 2 Jongere deelnemers zouden op mijnpensioenoverzicht.nl in 2008 te rooskleurig beeld van toekomstige pensioeninkomens kunnen krijgen

Figuur 2 laat zien dat de bedragen op mijnpensioenoverzicht.nl voor jongere deelnemers nog geen realistisch inzicht geven. Ongeveer 86 procent van de deelnemers in de jongste groep ziet een indicatie van het toekomstige pensioeninkomen die hoger is dan 70 procent van het huidige inkomen. Dit terwijl bijna 70 procent van de deelnemers in de oudste groep een vervangingspercentage lager dan 70 procent heeft. Tegen de tijd dat de jongeren van nu 55 tot 65 jaar oud zijn, zullen zij er mogelijk slechter voor staan dan de werknemers van 55 tot 65 jaar nu. Een groot deel van de oudere werknemers heeft lange tijd pensioenaanspraken opgebouwd in een eindloonregeling. Een eindloonregeling is doorgaans gunstiger voor deelnemers dan een middelloonregeling waarin de meeste jongeren hun pensioen opbouwen. Het is daarom waarschijnlijk dat huidige jongere deelnemers in de toekomst op latere leeftijd lager zullen uitkomen dan de huidige oudere werknemers in 2008.

Figuur 3 laat de omvang van de groepen zien. Hieruit blijkt dat een grote groep 40- tot 55-jarigen in 2008 al relatief lage vervangingspercentages heeft. Zij zullen er op dit moment nog slechter voor staan en in de toekomst waarschijnlijk nog met diverse pensioenrisico's te maken krijgen.

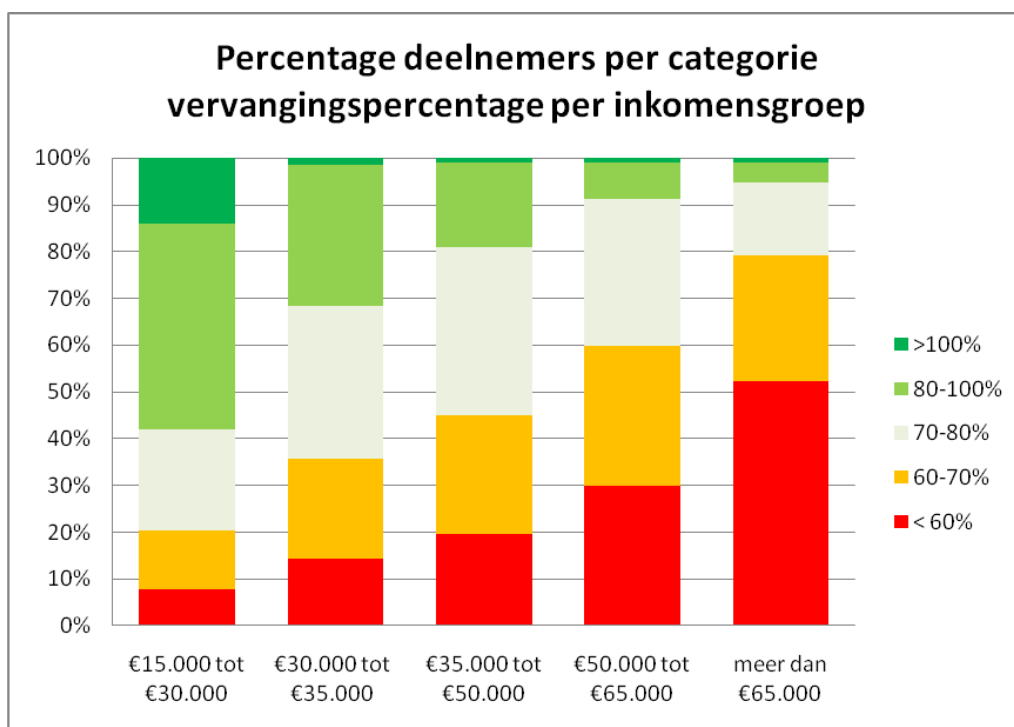

Figuur 3 Uit mijnpensioenoverzicht.nl zou in 2008 voor groot deel van de leeftijdsgroep 40- tot 55-jarigen al minder dan 70 procent vervangingspercentage blijken

2.2 Hogere inkomens hebben lagere vervangingspercentages, ook onder lage inkomens lage vervangingspercentages

Figuur 4 laat opnieuw zien hoe werkende deelnemers na 2008 werden geïnformeerd over de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen en onderscheidt nu verschillende inkomensgroepen. Uit figuur 4 blijkt dat naarmate het inkomen hoger is, het vervangingspercentage lager is. Dit heeft verschillende oorzaken. Ten eerste, naarmate inkomens lager zijn, is de AOW een groter deel van het toekomstige pensioeninkomen. Ten tweede zijn deelnemers met lagere inkomens vaker jongere deelnemers en bij hen zijn de pensioenrisico's nog niet zichtbaar in de opgebouwde pensioenaanspraken en verwachte pensioeninkomens.

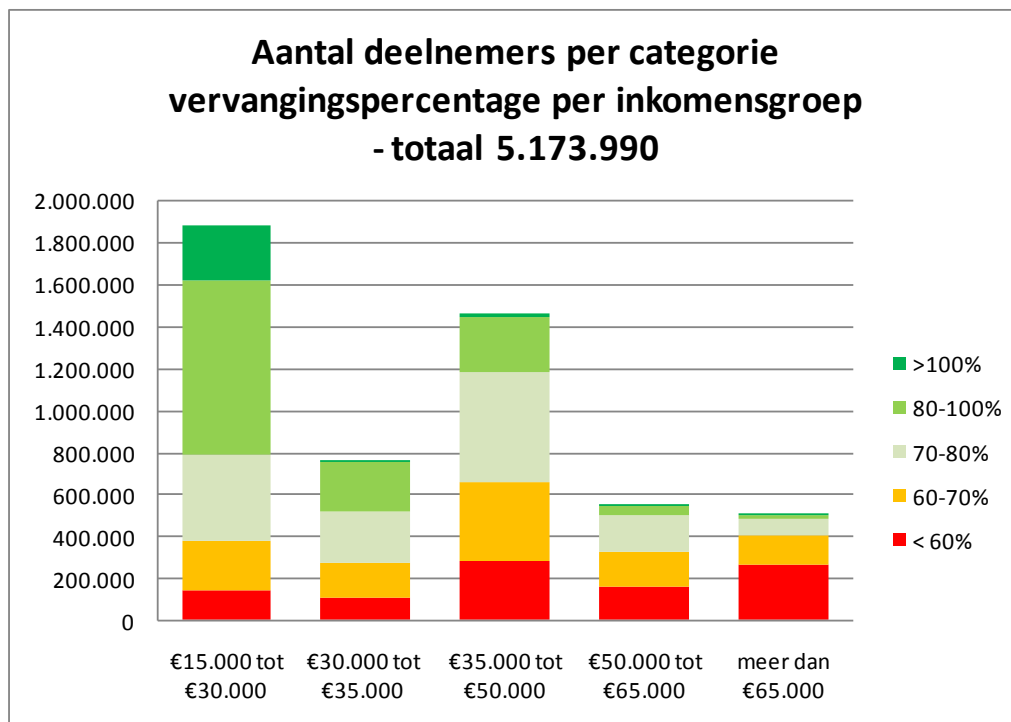
Ook onder werkende deelnemers met relatief lage inkomens (tussen de €15.000 en €30.000) blijkt bijna 10 procent een vervangingspercentage onder 60 procent te hebben. Gegeven hun relatief lage inkomens kan dat grote impact hebben op de financiële situatie op de oude dag. Het is ook de vraag in hoeverre deze deelnemers tijdens het werkende leven ruimte hebben om te sparen voor de oude dag.

Figuur 4 Uit CBS-data over verwachte pensioeninkomens²² in 2008 blijkt dat hogere inkomensgroepen lagere vervangingspercentages hebben, maar ook in lagere inkomensgroep heeft bijna 10 procent in 2008 al een vervangingspercentage onder 60 procent

²² Verwachte hoogtes van pensioeninkomens zoals ze op mijnpensioenoverzicht.nl hadden gestaan op basis van opgebouwde aanspraken in 2008.

Uit figuur 5 kan de absolute omvang van de groepen worden afgelezen. Bijna 150.000 werkende deelnemers met een brutotoinkomen per jaar tussen de €15.000 en €30.000 hebben in 2008 een verwacht vervangingspercentage lager dan 60 procent. Meer dan 285.000 werkende deelnemers met een brutojaarinkomen tussen de €35.000 en €50.000 hebben een verwacht vervangingspercentage lager dan 60 procent. In totaal hebben in 2008 bijna een miljoen werkende deelnemers in Nederland een verwacht vervangingspercentage lager dan 60 procent.²³

Figuur 5 Uit CBS-data Omvang van de inkomensgroepen en vervangingspercentages op basis van AOW en pensioen opgebouwd via de werkgever

Op basis van de CBS-cijfers uit 2008 kunnen we concluderen dat jongere deelnemers geen realistisch inzicht krijgen in het toekomstige pensioeninkomen. Zij hebben doorgaans een minder gunstige pensioenopbouw dan de oudere deelnemers, en zullen er minder goed voorstaan dan de oudere deelnemers in 2008. Recentelijk zijn er verschillende onderzoeken gepubliceerd die ook laten zien dat het UPO en mijnpensioenoverzicht.nl voor verbetering vatbaar zijn. De Ombudsman Pensioenen stelde in zijn jaarverslag vast dat de meeste klachten teleurstelling over de hoogte van het pensioeninkomen betreffen (Ombudsman Pensioenen, 2011). Wijzer in geldzaken vond dat voor een vijfde van de gepensioneerden de hoogte van het pensioen tegenvalt (Wijzer in geldzaken, 2011). Het adviesbureau Lane Clark & Peacock deed onderzoek naar de kosten bij premieovereenkomsten en concludeert dat het UPO en mijnpensioenoverzicht.nl een te optimistisch beeld geven van toekomstige pensioeninkomens (Lane Clark & Peacock, 2011).

²³ In 2008 is een inkomen van 31.500 euro bruto per jaar een modaal inkomen.

3 De pensioenrisico's gekwantificeerd

In dit hoofdstuk laten we zien wat de impact van de verschillende pensioenrisico's is of kan zijn. We gaan achtereenvolgens in op pensioenrisico's die verbonden zijn aan een regeling: het achterblijven van opgebouwde pensioenaanspraken ten opzichte van de collectieve loonstijging en/of ten opzichte van de prijzen; en de impact van hoge franchises en lage opbouwpercentages. We berekenen vervolgens de impact van individuele pensioenrisico's: verschillende mate van individuele loonontwikkeling, de gevolgen van echtscheiding en onvolledige AOW-opbouw. Tenslotte laten we zien dat de verschillen tussen individuen groot kunnen zijn als meerdere pensioenrisico's zich bij de een voordoen, terwijl de ander er minder mee te maken krijgt.

3.1 Pensioen blijft achter bij collectieve loonstijging en/of prijsstijging

Een eerste risico is dat door beperkte of volledig achterwege blijvende indexatie de opgebouwde pensioenaanspraken achterblijven bij het loon en/of bij prijsstijgingen. Loon kan op twee manieren stijgen, collectief naar aanleiding van CAO-onderhandelingen (collectieve loonstijging), en individueel – door goed presteren, promotie en baanwisseling – kunnen mensen salarisschalen doorlopen en stappen maken naar hogere brutosalarissen (individuele loonontwikkeling). In deze paragraaf hebben we het over de collectieve loonstijging; later gaan we in op de impact van individuele loonontwikkeling op pensioenopbouw (3.4). Stijgende prijzen leiden – als er niet voor wordt gecorrigeerd door indexatie – tot koopkrachtverlies.

Of loonstijging of prijsinflatie de bepalende factor is voor het achterblijven van pensioenafspraken hangt af van de hoogte van de indexatie, de hoogte van de loonstijging en de hoogte van de prijsinflatie. Als de indexatie hoger is dan de prijsinflatie, maar lager dan de loonstijging dan ontstaat welvaartverlies: het pensioen blijft achter bij het loon. Als de indexatie ook lager is dan de prijsinflatie ontstaat ook waardeverlies: het pensioen blijft achter bij het loon, maar wordt ook minder waard (in euros van nu).

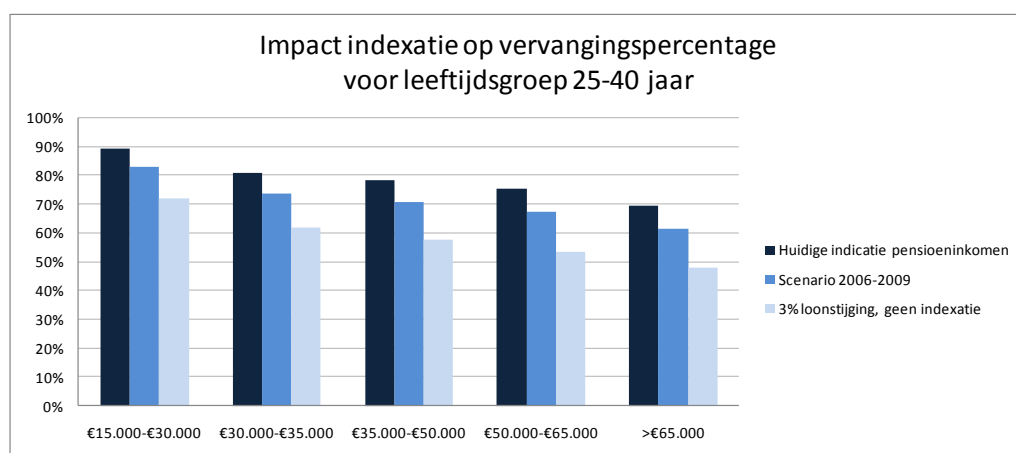
Pensioenfondsen hebben meestal de ambitie om de pensioenaanspraken van actieve deelnemers te indexeren op basis van de collectieve loonstijging. In de afgelopen jaren is het veel van hen echter niet gelukt deze ambitie waar te maken. Voor de meeste fondsen is het de komende jaren ook niet waarschijnlijk dat dit zal lukken. Dat komt door de financieringsproblematiek die voorlopig groot blijft, terwijl hogere pensioenpremies en bijstortingen door werkgevers minder vaak als realistische oplossingen worden beschouwd (Commissie Goudswaard, 2010).

Tabel 1 laat zien wat in de periode 2006-2009 het gemiddelde percentage indexatie is geweest ten opzichte van de prijsinflatie en collectieve loonstijging in het jaar voorafgaand aan het jaar van indexatie. In 2006, 2008 en 2009 bleef voor de actieve deelnemers indexatie gemiddeld achter bij de prijs- en loonstijging. In 2010 bleef indexatie opnieuw achter bij loon- en prijsinflatie (DNB, 2010) en dit zal in 2011 ook zijn gebeurd. Ook de komende jaren zullen veel pensioenfondsen genoodzaakt zijn van indexatie af te zien.

Tabel 1 Gemiddelde percentages indexatie ten opzichte van collectieve loonstijging en prijsinflatie

	Indexatie actieve deelnemers	Prijsinflatie jaar ervoor	Collectieve loonstijging jaar ervoor
2009	0,9%	2,5%	3,1%
2008	1,5%	1,6%	2,0%
2007	2,0%	1,1%	1,6%
2006	1,3%	1,7%	0,7%
Gemiddelde 2006-2009	1,4%	1,7%	1,9%

Figuur 6 laat zien wat de impact is van beperkte of volledig achterwege blijven van indexatie. Om dat inzichtelijk te maken staan voor de leeftijdsgroep 25- tot 40-jarigen de vervangingspercentages op basis van de indicatie op mijnpensioenoverzicht.nl van het toekomstige pensioeninkomen in donkerblauw. Daarnaast laten we de uitkomsten zien op basis van twee scenario's. Het eerste gaat uit van indexatie en collectieve loonstijging zoals in de periode 2006-2009 en in het tweede scenario zal er tot aan het pensioen geen toeslag meer worden verleend en is er sprake van 3 procent collectieve loonstijging (lichtblauw)²⁴.

Figuur 6 Verschillende scenario's indexatie

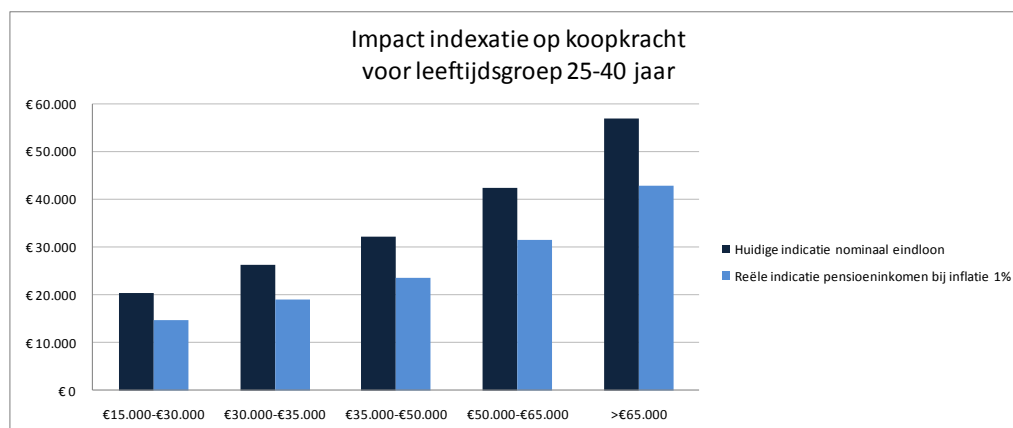
Figuur 6 laat zien dat onvolledige indexatie een grote impact kan hebben voor de jongere leeftijdsgroep. Uitgaande van het scenario 2006-2009 komen 25- tot 40-jarigen (afhankelijk van het inkomen) gemiddeld tussen de 6 en 8 procentpunt vervangingspercentage lager uit dan uit mijnpensioenoverzicht.nl zal blijken. Gezien de voortdurende financiële problemen waarmee de pensioenfondsen te kampen hebben, is dit wellicht nog een optimistisch scenario.

De indexatie van de opgebouwde pensioenaanspraken bleef in de periode 2006-2009 behalve bij collectieve loonstijging ook achter bij de prijsinflatie (Tabel 1), waardoor deelnemers aan toekomstige koopkracht verliezen. Op basis van indicatiebedragen zoals ze nu staan op mijnpensioenoverzicht.nl krijgen deelnemers geen inzicht in het potentiële verlies in koopkracht. Dit is zorgwekkend, omdat we

²⁴ Dit scenario is ontleend uit het advies van de Commissie Parameters (Commissie Don, 2009).

uit onderzoek weten dat mensen van nature moeite hebben met het begrijpen van de gevolgen van inflatie (*money illusion*) (Benartzi, 2010).

In figuur 7 laten we zien wat in reële termen het pensioeninkomen op het moment van pensionering is uitgaande van een prijsinflatie van 1 procent. De leeftijdsgroep 25-40 jaar met een modaal inkomen ziet nu gemiddeld een indicatiebedrag van €26.000 op mijnpensioenoverzicht.nl staan, maar in reële termen zal dit bij pensionering gemiddeld bij benadering €19.000 waard zijn. Voor alle inkomensgroepen betekent het een substantiële achteruitgang in koopkracht. De teruggang in koopkracht merken ook gepensioneerden, zij kunnen minder kopen met hun pensioeninkomen.

Figuur 7 Koopkrachtverlies: nominale bedragen ten opzichte van reële bedragen

3.2 Pensioen wordt gekort

Niet alleen kan pensioen achterblijven bij de collectieve loonontwikkeling en prijsinflatie, er kan – als uiterste middel om te herstellen uit een situatie van dekkingstekort – worden gekort. Pensioenfondsen kunnen opgebouwde pensioenaanspraken én inkomens van gepensioneerden naar beneden bijstellen. Kortten betekent voor deelnemers dus een negatieve impact op de toekomstige koopkracht. Gepensioneerden zien hun pensioeninkomen in geval van korten achteruitgaan en hebben minder koopkracht.

Bij invoering van pensioenregelingen met opbouw van voorwaardelijke aanspraken zullen de verwachte hoogtes van pensioeninkomens meer systematisch meebewegen met de hoogte van de rendementen op het kapitaal dat de pensioenfondsen onder hun hoede hebben en met de ontwikkeling van de levensverwachting. De hoogte van de opgebouwde aanspraken zal dan in principe fluctueren. Dit is anders dan bijvoorbeeld de huidige korting van pensioenaanspraken die alleen bij extreem negatieve scenario's plaatsvindt. Pensioenfondsen kunnen de aanspraken verhogen (aanspraken kunnen sterker toenemen dan de collectieve loonontwikkeling of de prijsinflatie), maar ook verlagen (dalen zoals dat nu plaatsvindt bij korten). In de toekomst zullen deelnemers en gepensioneerden dus mogelijk meer te maken krijgen met de onzekerheden rondom de hoogte van het toekomstige pensioen.

3.3 Opbouwpercentage en franchise bieden niet altijd een goede basis

Het opbouwpercentage en de franchise vormen samen een belangrijke basis voor pensioenopbouw, en als deze basis niet goed geregeld is kan dat negatieve gevolgen hebben voor het inkomen op de ouderdag. Mensen weten vaak niet aan welk type regeling ze deelnemen, laat staan dat ze zich bewust zijn van franchise en opbouwpercentage. Deze twee kenmerken zijn echter belangrijke bouwstenen van een middelloonregeling. Hoe hoger de franchise en hoe lager het opbouwpercentage, des te groter het risico dat het vervangingspercentage relatief laag zal zijn.

Op basis van het DNB-regelingbestand zijn de middelloonregelingen in te delen in zeven groepen, waarbij regelingen binnen een groep qua opbouwpercentage en franchise op elkaar lijken. Deze zeven groepen dekken gezamenlijk 94 procent van alle actieve deelnemers aan middelloonregelingen. We berekenen de vervangingspercentages voor elke groep, uitgaande van een 25-jarige man die bruto €30.000 per jaar verdient. Met loonstijging, inflatie en achterwege blijven van indexatie wordt in deze berekeningen geen rekening gehouden.

	Slechtere regeling					Betere regeling	
	Groep A	Groep B	Groep C	Groep D	Groep E	Groep F	Groep G
Gemiddeld opbouwpercentage	1,65%	2,05%	2,17%	1,85%	2,25%	2,05%	2,25%
Gemiddelde franchise	10823	13988	15191	10823	13988	10823	10823
Aantal regelingen	4	16	4	6	15	16	48
Percentage # regelingen	1,70%	6,81%	1,70%	2,55%	6,38%	6,81%	20,43%
Aantal deelnemers	245.443	155.637	430.342	274.453	149.244	2.621.841	392.022
Percentage # deelnemers	5,40%	3,40%	9,40%	6,00%	3,30%	57,50%	8,60%
Vervangingspercentage	67%	74%	75%	78%	79%	83%	88%

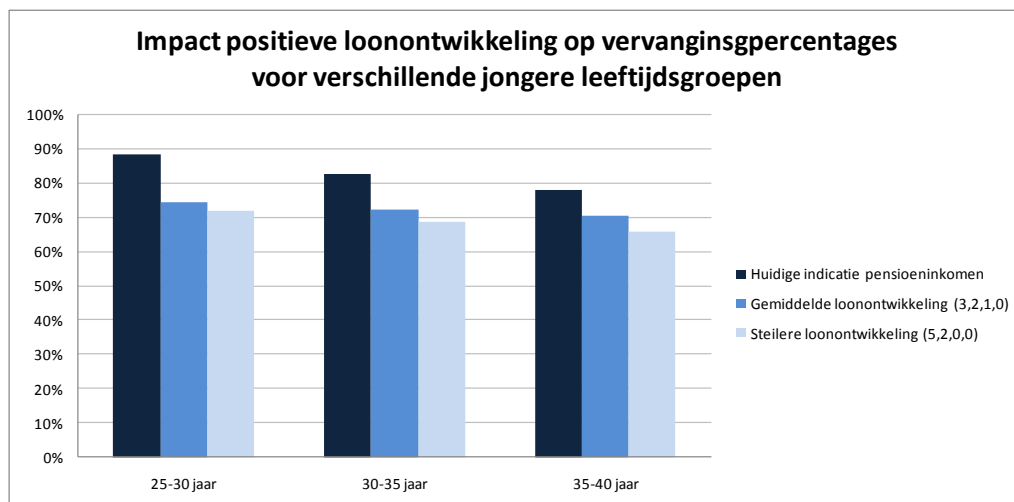
Tabel 2 De impact van opbouwpercentages en franchise op de vervangingspercentages

Tabel 2 laat zien dat de vervangingspercentages 21 procentpunt kunnen verschillen tussen de maximale (hoog opbouwpercentage, lage franchise) en de bescheiden regeling (laag opbouwpercentage). We hebben groepen op basis van gemiddelden met elkaar vergeleken, in werkelijkheid zullen verschillen tussen regelingen nog groter zijn. Bovendien hebben we alleen regelingen van pensioenfondsen met elkaar vergeleken; als ook verzekerde regelingen in deze analyse zouden worden meegenomen, zouden we naar verwachting een nog grotere spreiding tonen door de soms magere regelingen bij pensioenverzekeraars (zie ook AFM, 2010).

3.4 Positieve individuele loonontwikkeling en onverwachtse terugval in inkomen bij pensionering

De meeste mensen maken een individuele loonontwikkeling door en dit heeft implicaties voor de pensioenopbouw. Mensen met een middelloonregeling die een loonontwikkeling doormaken bouwen in euro's meer pensioen op dan mensen die zo'n ontwikkeling niet doormaken, maar zij krijgen bij pensionering wel met een sterkere daling van het inkomen te maken ten opzichte van het laatstverdiende loon. In figuur 8 hieronder laten we zien hoe een voorspoedige individuele loonontwikkeling kan leiden tot een relatief laag vervangingspercentage. In donkerblauw is opnieuw het vervangingspercentage op basis van de huidige indicatie van het toekomstige pensioeninkomen weergegeven. Daarnaast zijn er twee scenario's doorberekend: op basis van een gemiddelde

individuele loonontwikkeling (3,2,1,0)²⁵ en in het lichtblauw op basis van een steile individuele loonontwikkeling (5,2,0,0).

Figuur 8 Verschillende scenario's individuele loonontwikkeling

Figuur 8 laat zien: hoe steiler de individuele loonontwikkeling, des te lager het vervangingspercentage, dus hoe groter de inkomensachteruitgang bij pensionering. Als iemand in de leeftijdsgroep van 25 tot 30 jaar een steile loonontwikkeling²⁶ doormaakt, kan dit betekenen dat zijn vervangingspercentage bijna 17 procentpunt lager zal zijn dan uit mijnpensioenoverzicht.nl zal blijken.

3.5 Echtscheiding en verevening van ongelijke opgebouwde pensioenaanspraken

Echtscheiding heeft naast ingrijpende gevolgen voor de actuele financiële situatie doorgaans ook grote gevolgen voor het toekomstige pensioeninkomen. Tenzij anders vastgelegd in huwelijkse voorwaarden, hebben partners automatisch samen recht op de opgebouwde pensioenaanspraken in de periode van het huwelijk²⁷. Een derde van de Nederlandse huwelijken strandt. Voor de betrokken partners betekent dit dat het deel van de pensioenopbouw dat men gedurende het huwelijk heeft opgebouwd, ten goede gaat komen aan twee huishoudens in plaats van aan een.

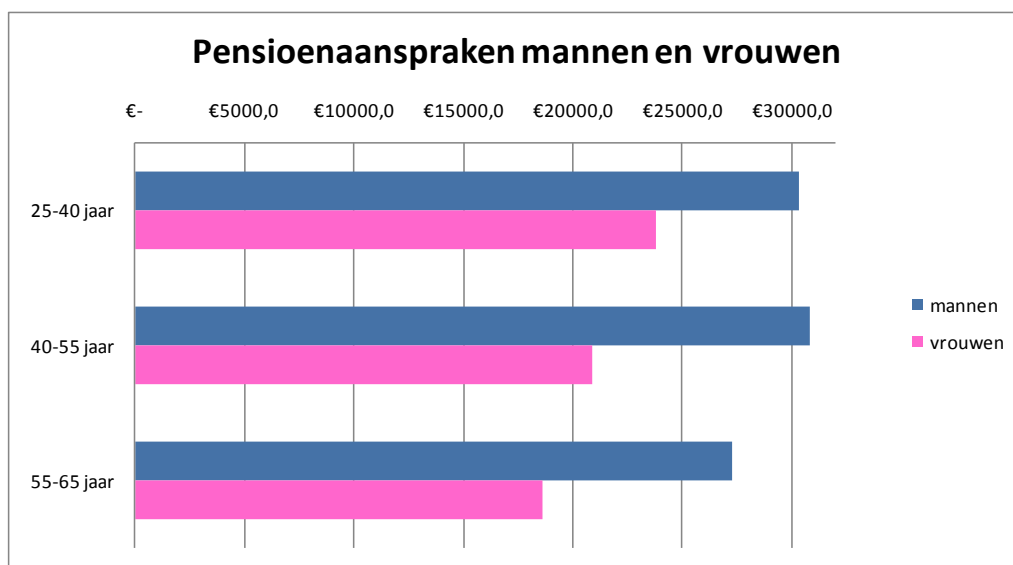
Als beide partners ongeveer hetzelfde verdienen, en als gevolg daarvan bijna de zelfde pensioenaanspraken opbouwen, heeft echtscheiding geen grote impact op het toekomstige pensioeninkomen. Echter, in Nederland is de arbeidsparticipatie onder vrouwen lager dan onder mannen en verdienen vrouwen gemiddeld per uur minder dan mannen, en daardoor zijn de opgebouwde pensioenaanspraken van partners vaak ongelijk.

²⁵ Zie bijlage voor meer gedetailleerde beschrijving van de methoden

²⁶ van jaarlijks 5 procent gedurende de eerste tien jaar, 2 procent de tweede tien jaar, 0 procent de derde en vierde 10 jaar van het werkende leven

²⁷ We richten ons hier op de verevening van het ouderdomspensioen en laten het partnerpensioen buiten beschouwing.

De gemiddelde leeftijd van mannen bij scheiding is 45 jaar en van vrouwen 42 jaar²⁸. Om een idee te krijgen van de ongelijkheid in aanspraken kijken we naar de verschillen tussen werkende mannen en werkende vrouwen in de leeftijdsgroep 40 tot 55 jaar. Op basis van de opgebouwde aanspraken verwachten de vrouwen gemiddeld €21.000 bruto per jaar, en mannen €31.000. In figuur 9 staan de verwachte pensioeninkomens van werkende mannen en werkende vrouwen op basis van de CBS-data. Het verschil in opgebouwde aanspraken is in werkelijkheid nog groter dan hieruit blijkt, omdat opgebouwde aanspraken van niet-werkende mannen en vrouwen niet zijn meegenomen, en er meer niet-werkende vrouwen dan niet-werkende mannen zijn. Voor huishoudens met een werkende en niet-werkende partner zal een echtscheiding dus nog grotere gevolgen hebben.²⁹

Figuur 9 Verwachte hoogtes van toekomstige pensioeninkomens van mannen en vrouwen

3.6 Onvolledige AOW-opbouw en lage pensioeninkomens

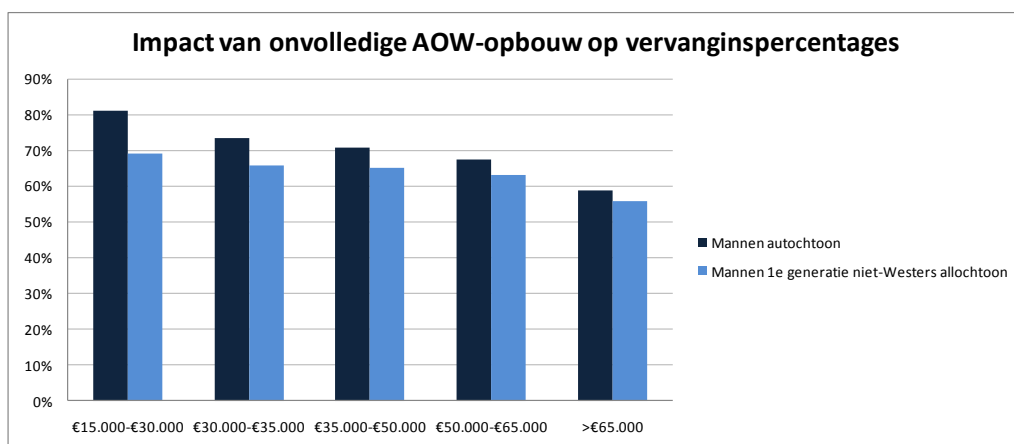
Onvolledige AOW-opbouw kan grote impact hebben op het toekomstige pensioeninkomen, vooral voor degenen met relatief lage inkomens. Nederlanders die tussen hun 15^e en 65^e jaar continu in Nederland hebben gewoond, hebben een volledige opbouw van de AOW³⁰. Elk jaar bouwen mensen 2 procent van de rechten op. Als mensen niet de volledige 50 jaar in Nederland hebben gewoond, heeft dit impact op de pensioenopbouw. Dit treft bijvoorbeeld mensen die na hun 15^e jaar vanuit het buitenland naar Nederland zijn verhuisd om hier te komen werken. In figuur 10 zijn de verwachte hoogtes van pensioeninkomens van deelnemers van 1^e generatie niet-westerse allochtone afkomst weergegeven ten opzichte van autochtone deelnemers³¹.

²⁸ [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=3-9&D2=\(I-11\)-I&HD=100526-0713&STB=G1,T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=3-9&D2=(I-11)-I&HD=100526-0713&STB=G1,T)

²⁹ Zie ook de publicatie van het CBS begin 2012 vrouwen nog steeds op flinke achterstand <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/inkomen-bestedingen/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3555-wm.htm>

³⁰ Het kabinet wil de pensioenleeftijd in 2020 verhogen naar 66 jaar en in 2025 waarschijnlijk verder naar 67 jaar.

³¹ Voor een definitie van 1^e generatie niet-westerse allochtoon zie bijlage.

Figuur 10 Verwachte hoogtes van pensioeninkomens van allochtone mannen (1e generatie van niet-westerse afkomst) en autochtone mannen

Figuur 10 laat zien dat de allochtonen in de inkomensgroep €15.000 tot €30.000 gemiddeld maar liefst 12 procentpunt vervangingspercentage minder verwachten te ontvangen dan mensen in dezelfde inkomensgroep met volledige AOW-opbouw³². Het is de vraag of deze mensen zich ervan bewust zijn dat ze zoveel minder pensioen hebben opgebouwd dan andere mensen met verder vergelijkbare omstandigheden.

3.7 Grote verschillen pensioenopbouw tussen deelnemers

De analyse tot nu toe liet voor elk pensioenrisico apart zien wat de impact op de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen kan zijn. Deelnemers kunnen met meer of minder pensioenrisico's te maken krijgen. De volgende voorbeelden laten zien wat de impact van meer of minder pensioenrisico's kan zijn. De verschillen in de verwachte hoogte van het pensioeninkomen tussen deelnemers – met eenzelfde inkomen en loonontwikkeling, maar een andere pensioenregeling en persoonlijke omstandigheden – zijn groot. Hieruit volgt dat goede informatie toegespitst op het individu van groot belang is. Zodat deelnemers inzicht krijgen in hun risico's, of ze een goede of minder goede regeling hebben, en wellicht wat ze hebben opgebouwd in vergelijking met anderen.

We zullen dit illustreren aan de hand van een voorbeeld³³. Jan, Leo en George zijn burens. Ze zijn alle drie 37 jaar en hebben een modaal inkomen van €33.000³⁴. Jan en Leo werken en bouwen aanvullend pensioen op sinds hun 18^e. George is op zijn 28^e naar Nederland gekomen en bouwt sindsdien AOW en aanvullend pensioen op. Leo is op zijn 32^e gescheiden. Alle drie zitten ze in een andere regeling. Figuur 11 laat de verschillen tussen de mannen in hun persoonlijke omstandigheden en regeling zien en de prognoses van het toekomstige pensioeninkomen 1) op 37-jarige leeftijd

³² Hierbij moet worden opgemerkt, dat we niet weten of mensen nog recht op pensioen hebben in land van herkomst.

³³ Het gaat hier om een gestileerd voorbeeld, waarbij we ervan uitgegaan zijn dat er geen veranderingen in regeling hebben of gaan plaatsvinden gedurende hun werkzame leven.

³⁴ We gaan uit van een loonstijging (collectief en individueel) van 3% gedurende het werkende leven.

volgens de berekeningswijze van mijnpensioenoverzicht.nl en 2) op 65-jarige leeftijd berekend uitgaande van gelijkblijvende persoonlijke omstandigheden, opbouw, indexatie en loonstijging.

<p>Jan, Leo en George</p> <p>Zijn alle drie 37 jaar oud en ze verdienen alle drie €33.000 bruto per jaar</p>		
<p>Jan en Leo wonen hun hele leven in Nederland en hebben daarom allebei recht op <i>volledige AOW</i></p>		<p>George woont vanaf zijn 28e in Nederland en heeft daarom slechts recht op 74%, dus een <i>onvolledige AOW</i></p>
<p>Jan Is op zijn 22e getrouwd, en is nog steeds getrouwd.</p>	<p>Leo Is op zijn 22e getrouwd, maar op zijn 32e gescheiden.</p>	<p>George Is op zijn 22e getrouwd, en is nog steeds getrouwd.</p>
<p>Jan zijn pensioenregeling: Opbouwpercentage van 2,25% Franchise van €13.061 Indexatie van 3%</p>	<p>Leo zijn pensioenregeling: Opbouwpercentage van 1,65% Franchise van €13.061 Indexatie van 0%</p>	<p>George zijn pensioenregeling: Opbouwpercentage van 2,05% Franchise van €13.061 Indexatie van 1,4%</p>
<p>Jan zijn opgebouwd pensioen mijnpensioenoverzicht.nl: Vervangingspercentage van 90% €29.667 bruto per jaar</p>	<p>Leo zijn opgebouwd pensioen mijnpensioenoverzicht.nl: Vervangingspercentage van 65% €21.531 bruto per jaar 27% minder inkomen dan Jan</p>	<p>George zijn opgebouwd pensioen mijnpensioenoverzicht.nl: Vervangingspercentage van 65% €21.520 bruto per jaar 27% minder inkomen dan Jan</p>
<p>Jan zijn te bereiken pensioen op 65 bij gelijkblijvende opbouw, indexatie en loonstijging: Vervangingspercentage van 94%</p>	<p>Leo zijn te bereiken pensioen op 65 bij gelijkblijvende opbouw, indexatie en loonstijging: Vervangingspercentage van 54% 42% minder inkomen dan Jan</p>	<p>George zijn te bereiken pensioen op 65 bij gelijkblijvende opbouw, indexatie en loonstijging: Vervangingspercentage van 58% 38% minder inkomen dan Jan</p>

Figuur 11 Jan, Leo en George zijn burens

Uit deze cijfers blijken grote verschillen. Uit de situatie van Jan blijkt dat een maximale middelloonregeling, volledige indexatie en een lange opbouwperiode (van 18 tot 65 jaar) in combinatie met volledige AOW kan leiden tot een zeer goed pensioeninkomen. Met eenzelfde inkomen en eenzelfde loonstijging zullen Leo en George 27% (mijnpensioenoverzicht.nl) tot 42% (te

bereiken op 65) minder pensioen ontvangen. Als Leo en George zich zouden realiseren dat ze er (door de minder goede regeling, echtscheiding en de ontbrekende opbouw in de eerste pijler) ten opzichte van Jan een stuk minder goed voor staan, zouden ze wellicht hun financiële oudedagsplanning willen aanpassen, verwachtingen bijstellen of bijvoorbeeld aanvullende maatregelen nemen.

4 Informatie en activering

Met deze studie hebben we laten zien dat verschillende gebeurtenissen negatieve consequenties kunnen hebben voor de hoogte van de toekomstige pensioeninkomens en dat een kwalitatief goede pensioenregeling van groot belang is voor een goede opbouw. De prognoses van de hoogte van pensioen zijn onzeker en zullen tussen deelnemers in grote mate verschillen. Het inzicht dat mensen kunnen verkrijgen met de op dit moment beschikbare informatievoorziening schiet nog tekort. Vooral relatief jongere deelnemers krijgen met de huidige informatieverstrekking nu nog een te optimistisch beeld.

Risico-informatie staat vandaag de dag hoog op de agenda van de pensioensector en andere betrokken partijen. Informatie zou duidelijk moeten maken dat de hoogte van het pensioen geen vaststaand gegeven is. Informatieverstrekking zou inzichtelijk moeten maken wat er gebeurt met de hoogte van het pensioen als het economisch tegenzit; wat de gevolgen kunnen zijn van bepaalde levensgebeurtenissen; en informatieverstrekking kan wellicht laten zien hoe deelnemers ervoor staan ten opzichte van anderen in dezelfde levensfase en met hetzelfde inkomen.

AFM ziet grote potentie in digitale informatieverstrekking. Het biedt de mogelijkheid om informatie in interactie met de deelnemer te verstrekken. De wens van de minister van SZW om een pensioendashboard te ontwikkelen spreekt ons zeer aan. Het is tegelijkertijd belangrijk te onderkennen dat nog niet heel Nederland zich op internet begeeft. Ook de groep deelnemers zonder internettoegang moet adequate informatie ontvangen. AFM kan zich echter voorstellen dat het internet leidend wordt in de ontwikkeling van nieuwe manieren van communicatie.

Gezien de substantiële impact van een bescheiden of maximale pensioenregeling (opbouwpercentage, franchise, indexatie en kosten) op het toekomstige pensioeninkomen vindt de AFM transparantie over de kwaliteit van een regeling van groot belang. Werkgevers zouden zich goed bewust moeten zijn van de kwaliteit van de regeling die ze bieden aan werknemers. Werknemers zouden zich bewust moeten zijn van de kwaliteit van het aanvullende pensioen. Het aanvullende pensioen is een belangrijke secundaire arbeidsvoorwaarde. Een minimale pensioenregeling betekent voor deelnemers wellicht dat ze rekening moeten houden met een relatief grote inkomensachteruitgang na pensionering en dat ze op grond daarvan extra maatregelen gaan treffen. Dat kan betekenen dat ze in een arbeidsvoorwaardengesprek zouden kunnen onderhandelen over een hoger inkomen om deze pensioenbuffer op te gaan bouwen.

4.1 Maak onzekerheden inzichtelijk

Digitale informatieverstrekking biedt mogelijkheden om onzekerheden op interactieve wijze inzichtelijk te maken. Er kunnen scenario's worden geschetst die de gevolgen van verschillende gebeurtenissen begrijpelijk maken. Er kan bijvoorbeeld worden getoond wat mogelijk gebeurt met het pensioen ten opzichte van het loon, en met de koopkracht bij het achterwege blijven van indexatie.

Een positieve individuele loonontwikkeling is in termen van euro's gunstig voor de pensioenopbouw. Bij pensionering is de inkomensachteruitgang ten opzichte van het laatstverdiende loon echter groter dan als een werknemer gedurende het werkende leven een constant inkomen heeft. Om realistische verwachtingen te scheppen en mensen op tijd inzicht te geven in de impact van een positieve individuele loonontwikkeling, kan met digitale informatieverstrekking de mogelijkheid worden geboden

om scenario's te schetsen om deelnemers te laten zien dat ze een relatief grote inkomensachteruitgang ten opzichte van het laatstverdiende inkomen zullen ervaren.

Stichting Pensioenregister werkt al aan het zichtbaar maken van de impact van verevening op mijnpensioenoverzicht.nl³⁵. Ons rapport laat zien hoe groot de impact van verevening na echtscheiding, en hoe belangrijk het dus is dat de impact zichtbaar wordt. Met dit rapport willen we het belang hiervan nog eens onderstrepen.

De verschillen in pensioenopbouw tussen deelnemers zijn groot. Om deelnemers zich hiervan bewust te laten worden, zouden ze in staat moeten zijn de opgebouwde aanspraken te beoordelen. Hoe staan ze ervoor in termen van koopkracht, is het verwachte pensioeninkomen voldoende en hoe staan ze ervoor in vergelijking met anderen? Een mogelijkheid is deelnemers te laten zien hoeveel pensioen ze opbouwen in vergelijking andere deelnemers met vergelijkbaar inkomen en met dezelfde leeftijd. CBS-data zou de basis kunnen zijn. Uit psychologisch onderzoek blijkt namelijk dat sociale vergelijking doorgaans een effectieve stimulans is om iets aan de persoonlijke situatie te verbeteren (Cialdini, 2008). De bij-effecten van dit soort informatie moeten echter zorgvuldig in ogenschouw worden genomen.

Uitgebreid deelnemersonderzoek moet uitwijzen hoe risico-informatie het beste aan deelnemers kan worden gepresenteerd. Met als doel dat deelnemers al op jongere leeftijd een meer realistisch inzicht krijgen in de hoogte van het toekomstige inkomen. Deelnemers wordt dan duidelijk in hoeverre ze erop achteruit kunnen gaan bij pensionering en dat ze wellicht maatregelen moeten nemen met betrekking tot uitgaven of inkomsten dan wel schulden of bezittingen. Een kleine groep deelnemers zal dit zelf initiëren. We zullen ook na moeten denken hoe deelnemers die groot risico lopen kunnen worden geactiveerd.³⁶

4.2 Zorg voor een ijkpunt

Indicaties van een toekomstig pensioeninkomen zijn alleen betekenisvol als mensen een ijkpunt hebben, een *benchmark*. Onderzoek heeft bijvoorbeeld laten zien dat nettobedragen per maand het meest effectief zijn, omdat mensen die kunnen vergelijken met het inkomen dat ze nu maandelijks op de bankrekening ontvangen (Benartzi, 2010). Het toevoegen van nettobedragen op mijnpensioenoverzicht.nl is daarom een grote vooruitgang. Op dit moment is het een van meerdere bedragen die een deelnemer kan vinden op de website en is het brutojaarinkomen nog uitgangspunt in de communicatie. Het nettobedrag per maand zou ook het startpunt kunnen zijn van informatieverstrekking over de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen, omdat deze wijze van weergave voor deelnemers het meest betekenisvol is.

De kwaliteit van de pensioenregeling is in grote mate bepalend voor de hoogte van pensioeninkomens. In dit rapport laten we zien dat indexatie, en de hoogtes van franchises en opbouwpercentages een grote impact hebben op toekomstige pensioeninkomens. In eerder onderzoek lieten we al zien dat de kosten die pensioenuitvoerders rekenen grote impact hebben op

³⁵ Stichting Pensioenregister Nieuwsbrief Augustus 2011, nr. 2.

³⁶ Denk bijvoorbeeld aan advies bij het Geldloket. Ook kan er aan andere manieren van activering gedacht worden, waarbij inzichten uit de psychologie en gedragseconomie handvatten kunnen bieden.

de hoogte van toekomstige pensioeninkomens (AFM, 2011b). Een groter bewustzijn van de relevantie van deze belangrijke bouwstenen van een pensioen zou kunnen ontstaan als deelnemers vergelijkbare informatie over de regeling tot hun beschikking zouden hebben (zie ook wetgevingsbrief van de AFM aan het Ministerie van SZW³⁷). Zoals mensen bij een beleggingsproduct de essentiële beleggers-informatie ontvangen, zouden ze bij pensioenregelingen de essentiële pensioeninformatie in een vergelijkbare opmaak kunnen verkrijgen (*UCITS Directive*, zie ook EIOPA's *Call for Advice*³⁸). Hiermee zouden werkgevers en deelnemers de kwaliteit van hun pensioenregeling kunnen bepalen door deze op een aantal belangrijke punten te kunnen vergelijken met andere regelingen. Een eenvoudige weergave van franchise, opbouwpercentage, indexatie en kostenpercentage geeft mensen geen inzicht, heeft weinig betekenis. De kwaliteit is alleen te bepalen met een ijkpunt, een *benchmark* zoals een gemiddelde of meest voorkomende regeling. Welke ijkpunten het meest effectief of betekenisvol zijn moet worden uitgewezen door uitgebreid deelnemersonderzoek.

4.3 Geef deelnemers een handelingsperspectief

Risico-informatie is niet effectief zonder handelingsperspectief. Als deelnemers realistisch inzicht krijgen in de risico's die gepaard gaan met pensioenopbouw, kan het averechtse effect hiervan zijn dat ze pensioenplanning de rug toekeren. Gedragseconomisch onderzoek laat zien dat mensen risico's en onzekerheden proberen te vermijden en daarom geneigd zijn om risico-informatie te negeren en te zoeken naar zekerheden en informatie die hen die zekerheid kan bieden (van Dijk & Zeelenberg, 2009). Risico-informatie kan daarom alleen effectief zijn, als mensen verder worden geholpen en weten welke stappen ze kunnen nemen of maatregelen ze kunnen treffen om de financiële situatie in de ouderdom te verbeteren en ze een stappenplan vastleggen (Aarts, 2009). Ook informatie over de kwaliteit van de regeling heeft weinig betekenis als deelnemers niet weten wat ze met deze informatie kunnen 'doen'. In de pensioencommunicatie is met behulp van inzichten uit de gedragseconomie nog veel winst te behalen. AFM is van plan hier in haar werk in de nabije toekomst meer aandacht aan te besteden.

³⁷ <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-actueel/nieuws/2012/mrt/reactie-szw-wetgevingsbrieven.aspx>

³⁸ <https://eiopa.europa.eu/activities/occupational-pensions/index.html>

Referenties

- Aarts, Henk, 2009. Gewoontegedrag: De automatische piloot van mens en maatschappij. Hoofdstuk 4 in: De menselijke beslisser: Over de psychologie van keuze en gedrag. W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas & H.M. Prast (eds.). WRR: Amsterdam University Press.
- AFM, 2010. Geef Nederlanders pensioeninzicht. Werken aan vertrouwen door dichten van de verwachtingskloof. Amsterdam: Autoriteit Financiële Markten. Beschikbaar op internet: http://www.afm.nl/layouts/afm/default.aspx~/media/files/rapport/2010/rapport_geef_nederlanders_pensioeninzicht.ashx
- AFM, 2011a. AFM Consumentenmonitor 2011 Pensioen. Beschikbaar op internet: <http://www.afm.nl/nl/consumenten/actueel/brochures/consumentenmonitor-pensioen-q1-2011.aspx>
- AFM, 2011b. Kosten pensioenfondsen verdienen meer aandacht. Beschikbaar op internet: <http://www.afm.nl/layouts/afm/default.aspx~/media/files/rapport/2011/onderzoeksrapport-kosten-pensioenfondsen.ashx>
- AFM, 2012a. AFM consumentenmonitor najaar 2011 Pensioen. <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-actueel/rapporten/2012/consumentenmonitor-pensioen-q3.aspx>
- AFM, 2012b Een volgende stap naar meer pensioeninzicht: pensioeninformatie actief gebruiken. <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-actueel/rapporten/2012/meer-pensioeninzicht-door-een-loket.aspx>
- Alessie, R, Rooij, M. van, Lusardi, A., 2011. Financial literacy, retirement preparation and pension expectations in the Netherlands. Netspar Discussion Paper 289. Beschikbaar op internet: <http://ideas.repec.org/p/dnb/dnbwpp/289.html>
- Benartzi, Shlomo, 2010. Behavioural Finance and the Post-Retirement Crisis. Sponsored and submitted by Allianz of America. Beschikbaar op internet: <http://www.dol.gov/ebsa/pdf/1210-AB33-617.pdf>
- Bless, H., Fiedler, K., & Strack, F. (2004). Social Cognition. How individuals construct social reality. Hove and New York: Taylor and Francis Group.
- CBS, 2009. Relatie en gezin aan het begin van de 21e eeuw. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek
- Cialdini, Robert. B., 2008. Influence: Science and Practice (5th edition). Pearson Education.
- Commissie Don, 2009. Advies betreffende parameters pensioenfondsen. Beschikbaar op internet: http://docs.minszw.nl/pdf/129/2009/129_2009_3_13451.pdf

Commissie Goudswaard, 2010. Een sterke tweede pijler. Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen. Commissie Toekomstbestendigheid Aanvullende Pensioenregelingen (Prof. Dr. K.P Goudswaard, Prof. Dr. R.M.W.J. Beetsma, Prof. Dr. Th. E. Nijman, Prof. Dr. P. Schnabel)

Dijk, Eric van & Marcel Zeelenberg, 2009. De (ir)rationaliteit van de beslisser. Hoofdstuk 2 in: De menselijke beslisser: Over de psychologie van keuze en gedrag. W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas & H.M. Prast (eds.). WRR: Amsterdam University Press.

DNB, 2010. Indexatie pensioenen blijft achter bij loon- en prijsstijging. Statistisch Bulletin/ Maart 2010. Beschikbaar op internet:

http://www.dnb.nl/binaries/Indexatie%20pensioenen%20blijft%20achter%20bij%20loon-%20en%20prijsstijging_tcm46-232690.pdf

Es, F. van, D. van Vuuren, 2010. A decomposition of the growth in self-employment. CPB Discussion paper. Beschikbaar op internet: <http://www.cpb.nl/en/publication/decomposition-growth-self-employment>

Haygroup, augustus 2011. Populariteit jobhoppen neemt weer toe. Beschikbaar op internet: <http://www.haygroup.com/nl/Press/Details.aspx?ID=31139>

Lane Clark & Peacock, 2011. Inzicht in beleggingskosten bij collectieve beschikbare premieregelingen. LCP TERzake(n), december 2011.

Ombudsman Pensioenen, 2010. Jaarverslag 2009-2010.

Potters, Jan & Henriëtte Prast, 2009. Gedragseconomie in de praktijk. Hoofdstuk 3 in: De menselijke beslisser: Over de psychologie van keuze en gedrag. W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas & H.M. Prast (eds.). WRR: Amsterdam University Press.

SER, 2010. Zzp'ers in beeld. Een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel. Advies 10/04, Oktober 2010, van de Sociaal-economische Raad. Beschikbaar op internet: <http://www.ser.nl/nl/publicaties/adviezen/2010-2019/2010/b29123.aspx>

Wijzer in Geldzaken, 2011. Zorgen over het pensioeninkomen. Bijdrage Pensioen3daagse, 6 oktober 2011.

Wijzer in geldzaken, 2012. Twee derde zzp'ers heeft arbeidsongeschiktheid niet afgedekt. <http://www.wijzeringeldzaken.nl/pers/persberichten/twee-derde-zzpers-heeft-arbeidsongeschiktheid-niet-afgedekt.aspx>

Bijlage

De kwantitatieve analyses zijn uitgevoerd op basis van data uit 2008 op regelingniveau van DNB en op deelnemerniveau van het CBS.

DNB-data op regelingniveau

Van DNB gebruiken we data beschikbaar op regelingniveau. Met deze data is inzicht verkregen in de daadwerkelijke indexatie bij pensioenfondsen in de jaren 2006 tot 2009, en in franchise, het opbouwpercentage en de aantallen actieve deelnemers aan middelloonregelingen in 2008.

CBS-data op persoonsniveau

Het CBS heeft data van het totaal per persoon van de opgebouwde aanspraken in de eerste en tweede pijler en berekent daarmee de verwachte hoogtes van pensioeninkomens voor personen tussen de 21 en 65 jaar oud die in 2008 in Nederland woonden, in totaal 9,8 miljoen mensen. De AOW-opbouwjaren zijn aangeleverd door de Sociale Verzekeringsbank. De pensioenaanspraken uit de tweede pijler zijn gebaseerd op een steekproef onder pensioenfondsen en verzekeraars. Deze steekproef omvatte meer dan 70 procent van de totale aanspraken en 50 procent van de deelnemers. Deelnemingen van één persoon bij verschillende pensioenfondsen zijn bij elkaar opgeteld. Met behulp van gegevens van DNB over technische voorzieningen per fonds zijn de ontbrekende data berekend. In deze studie focussen we ons op de werknemers. Aanspraken op vroegpensioen zijn niet meegenomen. Dit betekent dat de oudere leeftijdsgroep er in 2008 gemiddeld beter voor zal hebben gestaan dan de CBS-cijfers laten zien.

De verwachte hoogte van het toekomstige pensioeninkomen op 65-jarige leeftijd berekent het CBS door uit te gaan van gelijkblijvende omstandigheden en opbouw in de tweede pijler door middel van een middelloonregeling. Dit betekent dat er geen rekening wordt gehouden met prijsinflatie, met een positieve individuele loonontwikkeling, met veranderingen in de huishoudensamenstelling, met indexatie en met andere mechanismen van opbouw in andere typen pensioenregelingen. Voor 3,3 miljoen deelnemers weet het CBS de franchise, voor de rest wordt deze op basis van het bij DNB bekende gemiddelde bij geschat. Opbouwpercentages zijn onbekend op individueel niveau en daarvoor wordt het DNB gemiddelde genomen. De toekomstige pensioeninkomens worden berekend in brutojaarinkomens.

De aannames van het CBS in de berekening van de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen komen voor deelnemers aan middelloonregelingen overeen met de aannames die de pensioenfondsen gebruiken in de berekening van de indicatiebedragen die vermeld staan op het Uniform Pensioen Overzicht (UPO) en op mijnpensioenoverzicht.nl. We presenteren in onze analyses de door het CBS berekende toekomstige pensioeninkomens als de verwachte toekomstige pensioeninkomens zoals ze op mijnpensioenoverzicht.nl staan. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat dit niet correct is voor deelnemers met andere pensioenregelingen dan middelloonregelingen. Omdat 84 procent (berekend op basis van figuur 1) van de deelnemers daadwerkelijk aan een middelloonregeling deelneemt, is dit voor de meeste deelnemers globaal genomen echter wel een reële berekening. Ten slotte zijn opbouwpercentages en franchises bij het CBS niet voor iedereen bekend en hierbij is er dus ook een afwijking van wat daadwerkelijk op het UPO en op mijnpensioenoverzicht.nl zou hebben gestaan.

De gegevens van het CBS zijn berekend op persoonsniveau. Dit moet in het achterhoofd gehouden worden bij de interpretatie van de analyses aangezien mensen hun financiën doorgaans regelen op huishoudniveau. We kijken naar deelnemers met brutojaarinkomens hoger dan € 15.000. Inkomens onder deze grens liggen onder het minimumloon en als we deze zouden hebben meegenomen zou dit een wat vertekend beeld hebben gegeven doordat de AOW-opbouw niet samenhangt met de hoogte van het inkomen.

Het CBS heeft voor dit rapport data op twee manieren aangeleverd. We kregen voor verschillende inkomensgroepen tabellen met aantallen deelnemers per categorie leeftijd en vervangingspercentage (zie tabel 3 hieronder).

Tabel 3 Voor verschillende inkomensgroepen het aantal deelnemers per categorie leeftijd en vervangingspercentage

Aantal werknemers met een inkomen van €15.000 tot €30.000 naar leeftijd en vervangingspercentage

	<i>25 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 65 jaar</i>
< 60%	14.220	73.360	59.040
60-70%	42.820	140.520	54.030
70-80%	171.650	188.070	48.210
80-100%	507.850	277.130	42.630
>100%	176.960	74.920	10.500

Aantal werknemers met een inkomen van €30.000 tot €35.000 naar leeftijd en vervangingspercentage

	<i>25 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 65 jaar</i>
< 60%	4.280	53.310	51.580
60-70%	25.570	110.480	27.710
70-80%	148.740	88.110	14.110
80-100%	178.830	45.360	7.670
>100%	6.730	2.300	1.130

Aantal werknemers met een inkomen van €35.000 tot €50.000 naar leeftijd en vervangingspercentage

	<i>25 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 65 jaar</i>
< 60%	8.280	158.450	118.620
60-70%	71.460	246.940	53.550
70-80%	290.320	191.730	41.980
80-100%	193.860	56.560	17.230
>100%	6.670	3.760	1.960

Aantal werknemers met een inkomen van €50.000 tot €65.000 naar leeftijd en vervangingspercentage

	<i>25 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 65 jaar</i>
< 60%	4.630	105.280	54.970
60-70%	49.690	96.590	20.260
70-80%	90.380	61.980	20.950
80-100%	23.760	12.480	6.410
>100%	2.180	2.340	1.020

Aantal werknemers met een inkomen van meer dan €65.000 naar leeftijd en vervangingspercentage

	<i>25 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 65 jaar</i>
< 60%	9.090	184.020	74.040
60-70%	61.500	62.790	14.040
70-80%	40.390	29.920	9.970
80-100%	6.340	10.610	3.920
>100%	1.160	2.880	1.210

Daarnaast hebben we tabellen met 1) aantallen, 2) vervangingspercentages op basis van de eerste pijler, 3) vervangingspercentages op basis van de tweede pijler, en 4) vervangingspercentages opgeteld eerste en tweede pijler voor verschillende a) leeftijdscategorieën en b) inkomensgroepen

(zie tabel 4). In dit rapport gebruiken we ook tabellen afzonderlijk voor mannen en voor vrouwen, en voor 1e generatie niet-westerse allochtonen en voor autochtonen.

Tabel 4 CBS-data vervangingspercentages voor mannen, eerste en tweede pijler opgeteld per categorie inkomen en leeftijd

Werknemers	<i>25 tot 30 jaar</i>	<i>30 tot 35 jaar</i>	<i>35 tot 40 jaar</i>	<i>40 tot 45 jaar</i>	<i>45 tot 50 jaar</i>	<i>50 tot 55 jaar</i>	<i>55 tot 60 jaar</i>	<i>60 tot 65 jaar</i>
€15.000-€20.000	100	91	87	83	80	80	82	77
€20.000-€25.000	90	85	80	76	73	71	70	67
€25.000-€30.000	86	81	77	73	69	67	64	60
€30.000-€35.000	85	80	75	72	68	66	63	59
€35.000-€40.000	84	79	74	71	67	65	62	58
€40.000-€45.000	84	78	74	70	67	65	63	59
€45.000-€50.000	83	78	73	69	66	65	62	58
€50.000-€55.000	83	78	73	69	65	64	62	57
€55.000-€60.000	83	78	72	68	65	62	62	57
€60.000-€65.000	82	77	72	68	64	61	59	54
€65.000-€70.000	83	76	70	66	62	60	56	51
€70.000-€75.000	81	75	69	65	61	59	56	48
€75.000-€80.000	79	73	68	64	60	57	54	47
€80.000-€85.000	78	73	68	63	59	56	53	46
€85.000-€90.000	77	72	67	62	58	55	51	45
€90.000-€95.000	77	72	66	62	58	55	50	43
€95.000-€100.000	76	71	65	62	57	53	50	43
> €100.000	77	70	63	57	52	47	42	34

Scenario's op basis van CBS gegevens

Op basis van de CBS-gegevens hebben we in dit rapport scenario's doorgerekend, om te laten zien wat de impact is van het achterwege blijven van indexatie en van het optreden van een individuele loonontwikkeling. De scenario's berekenen we, net als het CBS, op basis van een middelloonregeling, terwijl we uitgaan van een gemiddeld opbouwpercentage (2,05 procent) en een gemiddelde franchise (€11.600). Ook gaan we nog uit van de huidige AOW-pensioenleeftijd van 65 jaar. In de scenario's brengen we variatie aan in 1) de mate van collectieve loonontwikkeling, prijsinflatie en indexatie; en 2) de mate van de individuele loonontwikkeling. De tabellen van mannen en vrouwen zijn samengevoegd.

Pensioen blijft achter bij collectieve loonstijging

We rekenen door wat er met de vervangingspercentages van verschillende leeftijd- en inkomensgroepen gebeurt als de indexatie achterblijft bij collectieve loonstijging. We nemen twee scenario's. Het eerste gaat uit van indexatie en collectieve loonstijging zoals die in de periode 2006-2009 gemiddeld heeft plaatsgevonden (zie tabel 1). Dat was 1,4 procent indexatie en 1,9 procent collectieve loonstijging. Het tweede scenario gaat uit van achterwege blijven van indexatie en 3 procent collectieve loonstijging. Dit scenario is ontleend uit het advies van de Commissie Parameters (Commissie Don, 2009).

Een positieve individuele loonontwikkeling en onverwachte inkomensval bij pensionering

De impact van een positieve individuele loonontwikkeling wordt getoond door twee scenario's door te rekenen. Veelgebruikt scenario is het scenario (3,2,1,0), afkomstig uit de Wet op de loonbelasting uit 1964. Het werkende leven wordt in vier delen van tien jaar opgesplitst. De eerste tien jaar heeft iemand een loonstijging van 3 procent per jaar; de tweede tien jaar een stijging van 2 procent per jaar; de derde tien jaar 1 procent per jaar, en de laatste tien jaar geen loonstijging. Het tweede scenario (5,2,0,0), is een scenario gebaseerd op data van het CBS over het gemiddelde loonontwikkelingspad van mannen in de periode 1995 tot 2004. In dit scenario is de toename van de individuele loonontwikkeling fors in de beginperiode, maar vlakkt deze snel af.

Analyse - De basis van de regeling: franchise en opbouwpercentages

Op basis van het DNB-bestand zijn de middelloonregelingen in te delen in 7 clusters of groepen op basis van de hoogtes van opbouwpercentages en franchises. De verschillen qua opbouwpercentage en franchise wordt binnen groepen zo klein mogelijk gehouden, en zijn tussen groepen zo groot mogelijk. Deze zeven groepen dekken gezamenlijk 94 procent van alle actieve deelnemers aan middelloonregelingen. In de tabel is ook de omvang van de groepen te zien. We berekenen de vervangingspercentages voor elke groep, uitgaande van een 25-jarige man die €30.000 per jaar verdient.

Vergelijking van groepen

Echtscheiding

We laten niet de daadwerkelijke impact zien van echtscheiding, maar de potentiële impact van echtscheiding door de verschillen in pensioenopbouw te laten zien tussen werkende mannen en werkende vrouwen. We rekenen de vervangingspercentages om naar brutotoinkomens per jaar.

Onvolledige AOW-opbouw

De impact van onvolledige AOW-opbouw laten we ook zien door verwachte hoogtes van pensioeninkomens in termen van vervangingspercentages van twee groepen met elkaar te vergelijken; in dit geval van 1e generatie niet-westerse allochtone mannen en autochtone mannen. CBS definieert eerste generatie niet-westerse allochtoon als volgt: persoon die in het buitenland geboren is, met tenminste één in het buitenland geboren ouder, met als herkomstgroepering een van de landen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië (exclusief Indonesië en Japan) of Turkije.

Berekening van de voorbeelden

Op basis van gestileerde voorbeelden laten we zien dat individuele verschillen in pensioenopbouw groot kunnen zijn. We gaan uit van 3 personen, Jan, Leo en George, van 37 jaar met een modaal inkomen van 33.000 euro. Ze hebben verschillende persoonlijke omstandigheden: George kwam pas op zijn 28^e naar Nederland en heeft ook pas vanaf dat moment recht op AOW en vanaf dat moment

aanvullend pensioen opgebouwd. Leo is op zijn 32^e gescheiden, bij de berekening van de impact van de verevening gaan we ervan uit dat de ex-partner van Leo in de huwelijksperiode niet heeft gewerkt.

De drie mannen bouwen aanvullend pensioen op in een middelloonregeling. De regelingen verschillen betreft opbouwpercentage, franchise en indexatie. We laten eerst zien wat de hoogte van het toekomstige pensioeninkomen zal zijn als we de berekeningswijze van de indicatie van de hoogte van het pensioeninkomen op mijnpensioenoverzicht.nl aanhouden. Dat betekent dat we uitgaan van een loonstijging van 0%, een loonstijging van 0% en een indexatie van 0%. Mijnpensioenoverzicht.nl zou op moment van schrijven de impact van verevening in geval van Leo nog niet per definitie meenemen, wij hebben dat nu wel gedaan³⁹.

Ten tweede laten we zien wat de uitkomst op 65-jarige leeftijd is als we uitgaan van gelijkblijvende omstandigheden. Dat wil zeggen dat de lonen van de drie mannen blijven stijgen met 3%, de hoogte van indexatie van de regeling gelijk blijft tot aan 65-jarige leeftijd (Jan 3%, Leo 0% en George 1,4%).

³⁹ Zoals eerder gezegd is Stichting Pensioenregister hier al mee aan de slag.

Autoriteit Financiële Markten

T + 020 797 2000 | F +020 797 3800

Postbus 11723 | 1001 GS Amsterdam

www.afm.nl

De tekst in deze brochure is met zorg samengesteld en is informatief van aard. U kunt er geen rechten aan ontleen. Door besluiten op nationaal en internationaal niveau is het mogelijk dat de tekst niet langer actueel is wanneer u deze leest. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) is niet aansprakelijk voor de eventuele gevolgen – zoals bijvoorbeeld geleden verlies of gederfde winst – ontstaan door acties ondernomen naar aanleiding van deze brochure.

Amsterdam, februari 2012, v2